

ԱՆԱԿԻՏ

ՀԱՆՐԻՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒՄԵՍԱԿԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

ՓԵՏՐՈՒՄ 1902

ԹԻՒ 2

ԲԱՐԻՉ

« Խօսք » եւ « լոյս » երկու համանման բառեր են նախնական սրբազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Եոյսը կերպով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիեզերքը մտիկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յաւիտեանական խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Եթէ հոգին չճարգմանէր , չլուսաւորէր ինչ որ միւսը կ'ըսէ , այդ չհասկցուած մտին բնութիւնը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Ճ. ՄԻՇԼԷ

ԲԱՔ

Է՝ "ԱՆԱՀԻՏ," Ի

Չ Ո Ր Ր Ո Դ

Տ Ա Ր Ե Շ Բ Բ Զ Ա Ն Յ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ ԿՅՆԻՍԿ ՊԷՏԲ Է ՎՃԱՐԵԼ

Այն բաժանորդները որ երրորդ տարուան բաժնեգինը չեն վճարած, կը խնդրենք հաճին անյապաղ վճարել զայն՝ եթէ կ'ուզեն որ այսուհետեւ շարունակեն ԱՆԱՀԻՏ ստանալ:

ԱԶԴԵՐ

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ա Ր Ա Ն Ա Ն Ա Հ Ի Տ

ԹԻԻ 1

ԱՆԱԹՈՂ ՖՐԱՆՍ

ԵՊԻԿՈՒՐԻ ՊԱՐՏԵԶԸ

(ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ)

ԹԱՐԴՄԱՆԵՑ

Ա. Զ.

ԹԻԻ 2

ԱԼԵԿՏ ՏԸ ՎԻՆԵՐ

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

ԹԱՐԴՄԱՆԵՑ

Ա. Զ.

Այս գրքիկները շրկուեցան ԱՆԱՀԻՏԻ բաժանորդներէն անոնց որ երրորդ տարուան բաժնեգին վճարած են, ԱՆԱՀԻՏԻ բաժանորդ չեղողներ կրնան զայն ընդունիլ՝ ՄԷ՛ն ֆրանք ղրկելով: Այն բաժանորդները որ պիտի փութան վճարել իրենց անվճար մնացած բաժնեգները, պիտի ընդունին այս գրքիկները՝ ձրիաբար:

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1901

ԹԻՒ 2

ՓՐՈՖ. Ա. ՔԱՐԻԷՐ

—o—

Փրոֆ. Քարիէր, որ քանի մը օր առաջ մեռաւ, հայագէտ մըն էր, բայց ոչ հայասէր մը : Բոլոր այն Եւրոպացիները որ հայ լեզուով, պատմութեամբ եւ գրականութեամբ զբաղած են, գրեթէ առանց ըստառութեան համակրական զկացում մը ունեցած են զէպ ի հայ ցեղը, համակրութիւն որ անոր քաղաքակրթական կարողութիւններուն եւ անոր մեծ դժբաղդութեանը ծանօթացումէն ծնած է : Քրանսացի հայագէտները մանաւանդ, Սէն-Մարթէն, Լը Վալեան աը Ֆլորիւլալ, Պրոսէ, Տիւլորիէ, Վիքթոր Լանկլուա, հայ ժողովրդին անիրաւօրէն մոռցուած անցեալը Եւրոպային ճանչցընելու գործին նուիրած իրենց ջանքերուն մէջ ազնիւ ու բուն եռանդ մը գրած են : Հայագիտական աշխատութիւնները լոկ մտքի աշխատութիւն մը չեն նկատած, սրտով ալ կապուած են այն ժողովրդին որուն լեզուն ու պատմութիւնը կ'ուսումնասիրէին : Կետաքրքրուած են՝ անոր անցեալին հետ՝ ներկայովն ալ : Լանկլուա կիլիկիա ճամբորդած եւ Զէյթունը այցելել ցանկացած է, մօտէն ճանչնալու համար հայ ժողովուրդը իր արդի կեանքին մէջ : Պրոսէ, Տիւլորիէ եւ Լանկլուա թողած են ստուար հատորներ, որոնք կը պարունակեն Քրանսերէն թարգմանութիւնը հայ պատմագիրներու մեծագոյն մասին : այդ եր-

կայն ու դժնդակ աշխատութեան շնորհիւ զոր կատարած են, Քրանսական պատմագիտութիւնը Արեւելքի պատմութեան աղբիւրներուն մէջ կարեւոր տեղ մը տուած է հայ աղբիւրներուն : Գրեթէ միայն գիտուններու մտաչելի եղող այդ գրքերէն վատ, անոնք երբեմն գրական ամսագիրներու մէջ ալ հրատարակած են յօդուածներ, Քրանսական հասարակութեան ծանօթացնելու համար Հայոց պատմութիւնն ու գրականութիւնը : Քարիէր այդ աւանդութիւնն ընդհատեց : Հայագիտական շարժումը ոչ միայն իրմով չընդարձակեցաւ Փրանսայի մէջ, այլ տարօրինապէս սահմանափակուեցաւ : Քարիէրի ամբողջ հայագիտական գործունէութիւնը կը կայանայ երեք չորս տետրակի մէջ, ուր Խորենացոյն պատմութիւնը կը գննուի հեզնոտ մանրակէտով մը : Հայկական խնդիրը պայթեցաւ : Չարդերը տեղի ունեցան, եւրոպական կառավարութիւնները Հայոց դատով զբաղեցան, տիեզերական մամուլը հայկական հեծիւններուն արձագանքովը թնդաց : այդ օրերուն մէջ հայագէտ Փրանսացիի մը համար ամենաբնական պարտք մը կար հայասպաստ շարժման աջակցելու : Լանկլուայի ու Տիւլորիէի գործը շարունակելով աւելի լայն սահմանի մը մէջ : Քարիէր ոչ մէկ հայասիրական ցոյցի չմասնակցեցաւ, ու այս վեց տարուան եղբրական շրջանին մէջ ուրիշ բան չըրաւ բայց եթէ շարունակել Խորենացիին «սուտերը բռնելու» գործը զոր իր մտաւորական կեանքին նպատակակէտն ընտրած ըլլալ կը թուէր :

Կարելի է անշուշտ առարկել թէ Քարիէր գիտուն մըն էր, եւ զիպզունը զգացումէն չի վարուիր, այլ մտաքծումէն, փգրովպական տի գործիք մը չի կրնար գաքնալ, այլ միակ պաշտօնն ունի ճշմարտութիւնը հետապնուզելու: Բայց կան պարագաներ ուր գիտունին իսկ աններելի կը դառնայ իր մանրագէտէն զուրս ոչինչ տեսնել չուզելը: Կայկական ջարդերուն պէս վիթխարի հրէշու թեան մը հանդէպ, տեւէ մարդ, ըլլայ գիտուն կամ բանասպեղծ, իրացւաւնք չէր կրնար ունենալ անտարբեր մտալու, եւ հայագէտ մը նուազ քան ո եւ է ուրիշ գիտուն: Երբ վիրիսով մը կամ Ռիշէ մը պարտք համարեցան այս կամ այն առթիւ հրապարակային համակրութեան ցոյց մը ընել հայ ժողովրդին, Քարիէրէ մը աւելին կը պահանջուէր անշուշտ, եւ յետոյ, ինծի կը թուի թէ ժողովրդի մը հոգեբանութիւնը իրապէս բմբռնելու, անոր պատմութեանը ճշմարիտ խորքին թափանցելու համար, անհրաժեշտ է, նոյն իսկ գիտական լաւագոյն արդիւնք մը ձեռք բերելու տեսակէտով, ունենալ գէպի այդ ժողովուրդը ոչ թէ անտարբեր ու փրնուռելու հաճոյքով միայն գուարճացող մտքի մը ցրտութիւնը, այլ այն բարձր, անկողմնակալ համակրութիւնը որ գիտողութիւնը կը սրէ եւ ուսումնասիրուած նիւթին եւ ուսումնասիրողին միջեւ հարգազակցութիւնը կ'ընդլայնէ: Հրեայ զեղին համար իր դունեցած մեծ համակրութիւնն էր որ Ռենանը կարող դարձուց այնքան խորին ու այնքան ճշգրիտ կերպով թափանցելու հրէական պատմութեան հոգեբանութեան: Ու ոչ որ պիտի չհամարձակի մտաքեքել թէ հայ ցեղը անկարող ըլլայ համակրութիւն ներշնչելու իր պատմութիւնը ոչ սուսնասիրող գիտունին: Բոլոր եւրոպացի հայագէտներն ատոր հակառակն ապացուցած են: Ու նոյն իսկ այս վերջին վեց տարուան շրջանին մէջ, եթէ Քարիէր մնաց չոր ու ցուրտ, գերման հայագէտները ցոյց տուին որ կարելի էր այդ գործին մէջ հաշտեցնել սիրտը մտքին հետ, հայաստանութիւնը հայկական գիտութեան հետ, մինչդեռ Թրանսայի մէջ Հայեր միայն հայ գրականութիւնն զը պատմութիւնը Թրանսայցւոց ճանչցնելու փորձեր ըրին,

Գերմանիոյ մէջ գոնուեցան մէկէ աւելի Գերմաններ, — Գելցեր, Ֆէթթէր, Րայսթ, եւն, — որ ինքնարեւարար ի լոյս ընծայեցին աշխատութիւններ Հայոց մտաւոր անցեալ եւ ներկայ գործունէութեանը մասին, աշխատութիւններ ուր եւրոպական գիտութեան ծառայութիւն մատուցանելու բաղձանքին կը միանար արարաբաղ ժողովրդի մը բարոյական ազակցութիւն մը ընելու իրձը: Ու մինչդեռ, այն պահուն ուր Քարիէր կը մեռնի, Թրանսայի մէջ հազիւ երկու հայագէտ կարելի է գտնել, Գերմանիոյ ինչպէս եւ Աւստրիոյ մէջ հայագէտներու թիւն օրէ օր կը բազմապատուի: «Հանդէս ամսօրեան» կը թուէր վերջերս այդ նոր հայագէտներու շարքին մէջ ար. Կէօթսպէրլըրի, ար. Մ. Պիթնըրի, Քուտէլքայի, Քամինքայի եւ ար. Էրվին Պրոյշէնի անունները, եւ այս վերջինն կը յիշէր նամակի հատուած մը ուր այդ գիտունը սապէս կը բացատրէ պատճառները որ զինքը մղած են հայագէտ ըլլալու: «1) Սէրը զոր ունեցած եմ հայ լեզուն, որուն կազմութեան գեղեցկութիւնը ու բազմակողմանութիւնը միայն յունարէնի հետ կրնամ համեմատել: 2) Հայ աւանդութեան կարեւորութեան ու յարգին նկատմամբ ունեցած համոզումս: Հայ աւանդութեան յարգն աւելի կը մեծնայ սա տեսակէտով որ ուրիշ ունէ լեզու մը չի կրնար յոյն բնագիրներն այնքան հաւատարմութեամբ ներկայացնել որքան հայերէնը: 3) Սէրը զոր ունեցած եմ Հայութեան, որուն գիտական աշխատութեանց մէջ ցոյց տուած տաղանդը վկայուած է բազմաթիւ երկերով, որ հին ժամանակներէ մինչեւ այսօր շարունակուած են գրեթէ անընդհատ:»

Հայկական տագնապի միջոցին իր անշարժութիւնը բացատրելու համար, Քարիէր պատուակ կը բռնէր հայ յեղափոխական վարիչներու մասին իր ունեցած աննպաստ կարծիքը: Չարդերուն կատարման մէջ պատասխանատուութեան բաժին մը կը հանէր անոնց, եւ ատոր համար նախամեծար կը համարէր ձեռնապահ մնալ: այդ պատճառաբանութիւնն ալ անձիշդ էր: հայ յեղափոխական վարիչներու լաւ կամ գէշ գործած ըլլալը բնաւ պատճառ մը չէ որ մարդ մը անտարբեր մնայ հայ ժո-

զուրգին անօրինակ տառապանքին հանդէպ : ձեյն Պրայս եւ Վիքթոր Պերար քննադատելի գօպթ են նմանապէս հայ յեզափոխական վարելչներու կարգ մը անցեալ որոշումները բայց ատի զերենք արգելած չէ ամենէն բուն խանգաղատանքը ցոյց տալէ նահապաղուող Հայութեան համար : — եւ երկուքն ալ գիտուններ են Քարիէրին պէս :

Հայասիրութեան այս պակասը Քարիէրի մէջ հարստեցութեան չէր հասներ սակայն , ու ե գիտուններ թշնամութենէ չէր բըլխեր : Քարիէր այն խառնուածքներէն էր որ անկարող են ատելու ինչպէս սիրելու : անք մըն էր , որ կը դիտէր , առանց ու ե կրքի , կը կը բաւականայր իր զիտողութեանց արդիւնքը արձանադրելով : Գիտուն մըն էր , բաւերն զուտ իմաստով : եւ պէտք է խոստովանիլ թէ անաջին Ֆրանսացի հայադէտն էր որ կրնայր «գիտուն» կոչուիլ : Իր նախորդները քարի կամեցողութիւնով լեցուն մարդիկ էին , բայց գիտական պեսակէտով արժէք չունէին : Քարիէր պատմական քննադատութեան նորագոյն մեթոտովը մարդուած միտք մըն էր որ իր աշխատութիւնները կը կատարէր ինչպէս քիմիագէտ մը իր փորձերը : Վայրագ խուզարկումը զոր կը բերէր Սորենացւոյ պատմութեան վերլուծումին մէջ , Աստուածաշունչի քննութեան համար ի գործ գրուած մեթոտին նմանողութիւն մըն էր : «Ինչո՞ւ Հայերը կը ներառան , կ'ըսէր ինչպէս , եթէ Սորենացիին մէջ զիտուններու եւ սուտերու գոյութիւնը ի վեր կը հանեմ , նմանօրինակ սխալներով եւ սուտերով լեցուն է Ս. Գիրքն ալ» : Տողորուած այն համոզումովը թէ հին պատմագիրները բոլորն ալ , կամ գրեթէ բոլորն ալ , կրօնական կամ քաղաքական ձգտումներէ առաջնորդուելով , իրողութիւնները խեղաթիւրած , երեւակայական կամ փոխաբերիչ տարրերով այլայլած են , ձեռք դարկած էր Սորենացւոյ պատմութեան քննութեանը իրեն նպատակ ունենալով անոր մէջ ի վեր հանել ոչ թէ ինչ որ կրնար ճիշդ ըլլալ , ալ՝ հետեւելով իր ստացած գիտական կրթութեան ուղոյն՝ ի վեր հանել ինչ որ անճիշդ էր անոր մէջ : Աւելորդ իսկ է ըսել թէ այդ նպատակը , զոր ինք իրեն

տուած էր , բացարձակապէս հասկանալի եւ յարգելի էր , գիտունի մը համար ամենաէական աշխատութիւն մըն է , պատմական տոքիւման մը քննած ատեն : անոր թուականը եւ խմբագրութեան պայմանները ճշգիլ ու անոր մէջ գտնուած բոլոր սխալ մասերը զատել զուրբ հանել : Քարիէր այդ աշխատութիւնը կը կատարէր խղճմտութեան ծայրայեղ ձգտումով մը : Ինքնին , Սորենացիին պատմութեան եւ Դարէն շատ աւելի ուշ գրուած ըլլալն պարզեցանկու կամ այդ պատմութեան մէջ գտնուած անճշտութիւնները մատնանիչ ընելու իր այդ ջանքին հանդէպ մեր հայրենամոլներուն զայրոյթը անիմաստ էր : գիտութեան իրաւունքն է «ստրկել» բոլոր պատմական տոքիւմանները , եւ բնաւ պատճառ մը չկար որ Սորենացիին զերձ մնար այդ անհրաժեշտ գտումէն : Սորենացւոյն գիրքը անոնցմէ է որ չեն կրնար անճշտութիւններով լեցուն չըլլալ , քանի որ ան գրուած է , ամբողջ , իշխանի մը ուղղուած հապճեպ նամակներու ձեւով , եւ քաղաքական ծրագրի մը , հայրենասիրական նպատակի մը հասնելու գրեթէ տարամերժ նպատակով : որքան ալ անճշտութիւններ զանուին Սորենացւոյն մէջ , մեր «քերթողահայր»ը իր մեծութենէն հիւլէ մը չի կորսնցներ ատով , որովհետեւ ան պատմագիր մը չէ բառին բուն նշանակութեամբ , այլ զիւանադէտ-բանաստեղծ մը : Ինչ որ կարելի է մեղադրել Քարիէրին , Սորենացւոյն գործին մէջ անճշտութիւնները փնտռելը չէ , այլ միմիայն զայդ փնտռելը : ատի , ինչպէս ըսի , իր ստացած գիտական կրթութեան արդիւնքն է , բայց այլ եւս իր մէջ մտաւոր տիրակալն , տարամերժ սովորութիւն մը զարձած էր , եւ այդ էր որ , ըստ իս , անկատար կը կացուցանէ իր աշխատութիւնը Սորենացւոյ պատմութեան մասին՝ որքան ալ խղճամիտ եղած ըլլայ ան : Գործաւորը անթերի էր Քարիէրի մէջ , բայց իմաստասէրը՝ պակասաւոր , գրեթէ անգոյ : Սորենացւոյն պատմութիւնը ձեռքն առած է՝ անոր անճշտութիւններն երեւան հանելու նպատակով : այդ ձգտումը այլ եւս իր մէջ կանխակալ կարծիքի մը ձեւն առած է՝ եւ այդ կանխակալ կարծիքը յաճախ իր բեւ

անճշգրտութիւն նկատել տուած է իրեն այնպիսի բաներ որոնք շատ լաւ կրնան ճիշդ ըլլալ : Այսպէս , Քարիէր կը կարծէր թէ Մեծն Տիգրանի Յունաստանէն հելլեն աստուածներու արձաններ Հայաստան բերելը Խորենացոյն մտացածին մէկ հնարքն է , մինչդեռ Հ. Պարոնեան ապացուցուց թէ ատի իրողութիւն մըն է օտար պատմաբաններէն ալ վկայուած . նըմանապէս , Քարիէր կը պնդէր թէ Հայկազանց չըջանին վերաբերող ժողովրդական աւանդութիւնները , վիպասանաց զրոյցները , Գողթան երգի հատուածները , բոլորն ալ Խորենացոյն երեւակայութեան ծնունդն էին , մինչդեռ անտարակուսելի է որ այդ բոլորը իրօք ժողովրդական աւանդութենէն առած է Խորենացին , որ արդէն հնարելու պէտք չունէր , քանի որ հայ ժողովուրդը միշտ հարուստ եղած է վիպական ու պատմական աւանդութիւններով . վերջապէս , Քարիէր կը յամառէր մտածել թէ Մարաբաս կատինան Խորենացոյն կողմանէ ստեղծուած անդոյ հեղինակ մըն էր , եւ սակայն ինքն իսկ ձեռք անցուց Մարաբաս անունով հեղինակի մը մէկ հատուածը (որու մասին իր խոստացած ուսումնասիրութիւնը երբեք չոյս չտեսաւ) : Այդ կանխակալ կարծիքն է որ թոյլ տուած չէ Քարիէրին՝ Խորենացոյն ճշմարիտ ոգին ու անոր գործին բուն նկարագիրն ըմբռնել . Քարիէրի ուսումնասիրութիւններուն միջէն , Խորենացին կ'երեւայ իբրեւ բացարձակ խաբբայ մը , որ , թէպէտ հայրենասիրական ազնիւ նպատակէ մը գրուած , առանց ո եւ է վարանումի բոլոր իրողութիւնները գիտամբ կը խեղաթիւրէ , թուականները ուղածին պէս կը փոխէ , օտար անուններ ու ղէպքեր կամովին կը հայացնէ , մինչեւ իսկ երեւակայական դիւցազներ կը ստեղծէ , ու ժողովրդական աւանդութիւններ կը հնարէ , Մարաբաս մը կը դարձնէ իր թէզը պաշտպանել կարենալու համար : Արդ , այս կենդանադիրը անհարազատ է , եւ ատով՝ նոյն իսկ գիտական տեսակէտէն՝ Քարիէրի գործը խախուտ է հիմքին մէջ , Խորենացին ճշգրտապատում , մանրազնին պատմաբան մը չէ անշուշտ . իր նպատակն էր հայ ժողովրդին տայ մեծ անցեալ մը ունեցած

ըլլալու հպարտութիւնը , եւ Բագրատունեաց ազգատոհմին գերակշռութիւնը շեշտելով Մամիկոնեանց վրայ՝ անոնց գահակալութիւնը զիւրացնել . այդ նպատակին հասնելու համար , ան գործածած է ինչ տեղեկութիւն , ինչ տօքիւման որ ձեռքն անցած է , առանց քննութեան . բայց ոչինչ մեզ կ'արտօնէ մտածելու թէ անոր ամբողջ գործը գիտակից կեղծարարութեան ձեռնարկ մը եղած ըլլայ :

Խորենացոյն ղէմքին այդ տգեղացումն է որ բուն շարժառիթն է կազմած այն դժգոհութեան զոր Քարիէրի քննադատութիւնը յարուցած է մաս մը Հայոց մէջ , — եւ այդ տեսակէտով դժգոհութիւնը անիրաւ չէ : Դժգոհութիւնը սրուած է սա հանրամանքովն ալ որ Քարիէր ոչ միայն յամառած է Խորենացոյն մէջ անճշգրտութիւններէ ուրիշ բան չգտնելու , այլ իր ամբողջ կեանքին մէջ Խորենացոյն գործին այդ սխտեմական քանդումէն ուրիշ աշխատութեան չէ ձեռնարկած : վերջապէս , եթէ Խորենացին «պատմաբան» մը չէ , Ղաղար Փարպեցին պատմաբան մըն է , խղճամիտ ու ճշգրիտ . ինչպէս եւ Խաչակրաց ժամանակի հայ քրոնիկագիրները , որոնց գործերը եւրոպացի գիտուններու կողմէ թանկագին են համարուած Արեւելքի պատմութեան ամբողջացումին համար . Քարիէր երբեք մտածած չէ էջ մը նուիրել այդ կարգի հայ հեղինակներուն , ցոյց տալու համար որ բանաստեղծ պատմագրին հեռ , Հայերը ունեցած են ղէպքերու հաւատարիմ արձանագրիչներ : Հայ հասարակութիւնը կերպով մը վիրաւորուած է՝ տեսնելով եւրոպացի գիտուն մը որ իր բոլոր կեանքը կը կեդրոնացնէր հայ ժողովրդին ամենէն հոշակաւոր դրագէտներէն մին իբրեւ ո եւ է վստահութեան անարժան ֆանթեզիսթ մը ներկայացնելու :

Այդ վիրաւորանքը , այդ դժգոհութիւնը պիտի փարատէին , եթէ Քարիէր , իր գործը արամբանորէն լայնցնելով , քանդողական աշխատութենէն յետոյ՝ վերաշինութիւնն ալ կատարէր : Արդ , Քարիէր այդ բանը չըրաւ . եւ կը տարակուսիմ որ կարենար երբեք ընել , նոյն իսկ եթէ աւելի երկայն ապրէր : Օր մը , իմանալով իրմէ որ մտադիր էր Փաւստոսի մասին ու-

սոմն ասիրութիւն մը սկսիլ, հաճոյքի վայր-
 կեան մը ունեցայ, կարծելով թէ այդ աշխա-
 տութիւնը Խորենացիին վրայ իր ուսումնա-
 սիրութեանց հակակշիռը պիտի կազմէր. հա-
 ճոյքս վայրկեան մը միայն տեւեց. Քարիէր
 փութաց զգացնել ինծի թէ իր դիտաւորու-
 թիւնն էր ապացուցանել որ Փաւստոսի պատ-
 մութիւնը ուրիշ բան չէր բայց եթէ քմածին
 վիպասանութիւնն մը՝ Արշակ Բ. էն քանի մը
 դար յետոյ գրուած : Այդ յոյսը վերածնաւ
 մէջս քարձեալ երբ իմացայ որ Քարիէր որոշած
 էր իր հայերէնի դասերուն կցել Հայոց պատ-
 մութեան դասընթացք մը. երեւակայեցի որ
 վերջապէս, բոլոր անճշտութիւնները զատած
 ըլլալէ յետոյ, քտած էր հայ եւ օտար պատ-
 մագիրներուն մէջ այն բոլոր մասերը որոնք
 ճիշդ են եւ ամբողջութիւն մը կրնան կազմել.
 աւա՛ղ, այդ դասընթացքն ալ չբերաւ սպա-
 սուածը. Քարիէր ուրիշ բան չէր ընէր այդ
 պատմութեան դասերուն մէջ, բայց եթէ, ան-
 գութ մպիտով մը, մէկիկ մէկիկ ցոյց տալ բո-
 լոր տարակուսական կողմերը մեր պատմու-
 թեան, 4ր վերսկսէր Խորենացուոյ յաւիտենա-
 կան դիմակալերծումը, ու իր ունկնդիրներուն
 վրայ այն ապաւորութիւնը էր թողուր թէ
 Հայերը պատմութիւնն չունին, կամ՝ ինչ որ
 աւելի գէշ է՝ իբրեւ պատմութիւն ուրիշ բան
 չունին բայց եթէ մասալներու հաւաքածոյ
 մը : — Արդ, աններկի է, ամենէն պաղ գի-
 տունին համար իսկ, այս աշխարհի եղբակա-
 ցութեան հասնիլ. Հայոց պատմութիւնը իր
 առաջին շրջաններուն մէջ զեռ շատ տարտամ
 է եւ մթութիւններով բեռնաւոր. բայց Բագ-
 րատունեաց եւ մանաւանդՊուրինեանց շրջանը
 բաւական ստուգուած հանդամանք մը ու-
 նին եւ Հայոց պատմութիւնն ուսուցանող
 Եւրոպացի մը, փոխանակ տարտամ մասերուն
 վրայ յամենալու, պարտաւոր է ստոյգ մասերը
 մատնանիշ ընել եւ անոնց մէջ ցոյց տալ Հա-
 յուն կորովը, նկարագիրը, կատարած դերը :
 Քարիէրի ընթացքը այնքան աւելի անախորժ
 էր մեզի համար որ ան կը յամառէր նոյնու-
 թեամբ շարունակուլ այն ժանտ օրերուն երբ
 Հայուն արիւնը բոլոր հորիզոնները կարմրե-
 ցուցած էր, եւ երբ արգասի էր վերջապէս ըս-

պասել որ Փրանսական դասաբեմէ մը լսուած
 ձայն մը մեր անցեալը վերակենդանացնէր
 փոխանակ գայն կրկնապէս մահացնելու :
 Նայն իսկ իր հայերէն լեզուի դասերուն
 մէջ, Քարիէր այդ մթոտն ի գործ կը զնէր.
 լեզուն կը սորվեցնէր աւանց անոր գեղեց-
 կութիւնները ցոյց տալու, հայերէն քերա-
 կանութիւնը բացատրելու մեքենական աշ-
 խատութեամբ կը շատանար, բնագիրներ կը
 կարդար, անոնց իմաստը մեկնելով միայն,
 առանց անոնց գեղեցկագիտական վերլուծումն
 ընել մտքէն անցընելու. իր բնագիրները պատ-
 մական էջեր էին միշտ արդէն. երբեք մտադ-
 րած չէր բանաստեղծական հատուած մը կար-
 գալ իր աշակերտներուն՝ հայկական քնարեր-
 գութեան վրայ գաղափար մը տալու համար
 անոնց : Յետոյ, երբեք չհետաքրքրուեցաւ նոր
 հայերէնով, թէպէտ Արեւելեան կենդանի Լե-
 զուաց վարժարանին մէջ՝ ուր կը դասախօսէր՝
 անհրաժեշտ էր որ նոր հայերէնն ալ, ու մա-
 նաւանդ նոր հայերէնը սորվեցնէր իր աշա-
 կերտներուն. ատոնք երբեք չգիտցան թէ Հա-
 յերը «անճշտութիւններով լեցուն» Խորենա-
 ցիէն զատ ուրիշ գրագէտներ ալ արտադրած
 են, թէ հին լեզուէն զատ ունին նոր լեզու
 մըն ալ, եւ ամբողջ գրականութիւնն մը այդ
 նոր լեզուով : Քարիէրի մէջ կը պակսէր ոչ
 միայն իմաստասէրը, այլ եւ արուեստագէտը :
 Պ. Ա. Մեյքէ, որ պիտի յաջորդէ Քարիէրին,
 բոլորովին տարբեր դէմք մըն է : Ստացած ըլ-
 լալով հանդերձ այնքան ամուր գիտական կըր-
 թութիւն մը որքան Քարիէր, պ. Մեյքէ ունի
 սակայն արուեստագէտ մտածողի խառնուածքը
 որ անհրաժեշտ է ոչ միայն կատարեալ մարդը
 այլ եւ կատարեալ գիտունը կազմելու համար.
 Թէպէտեւ ճիւղը զոր ընտրած է, լեզուագի-
 տութիւնը, շատ աւելի չոր է քան Քարիէրին
 ճիւղը. Մեյքէ կրցած է նորէն ցոյց տալ միշտ
 իր աշխատութեանց մէջ նուրբ, ճապուկ, լայն
 միտք մը ու սէր դէպ ի ոչ միայն ճշմարտը
 այլ եւ դէպ ի գեղեցիկը : Հայերէնի քերակա-
 նութեան մասին իր աշխատութիւնները ոչ
 միայն նշանաւոր են իրենց գիտական արժե-
 քովը, այլ եւ այն մտահոգութեամբ զոր երե-

ւան կը բերեն լեզուին հիւսքին գեղեցկագիտական դորութիւնն ի վեր հանելու : Պ. Մեյնէ կ'անխակալ կարծիք չունի . կը ճանչնայ մեր ժողովուրդը , կը հետաքրքրուի անոր ներկայ դեանքովն ինչպէս անցեալովն , անոր լեզուովն ինչպէս պատմութեամբը : Ապրած է ոչ միայն հայ գրքերու մէջ , այլ եւ հայ միջավայրի մէջ , եւ սրտով ինչպէս մտքով կը ճանչնայ մեր ժողովուրդը . էջմիածնայ վանքին մէջ իր անցուցած օրերը , Աշտարակ գիւղին մէջ իր վարած հայ գիւղացիի կեանքը , բարձրը զոր դիտած եւ ապրած է , լեզուն զոր իմացած եւ խօսած է , զգացումները որոնց թափանցած է , եւ որոնց բոլորին վրայ կը խօսի միշտ իբրեւ իր կեանքին ամենէն գողորիկ յիշատակներէն մէկուն վրայ , իր մէջ գոյացուցած են համակրութիւն մը , որ թանկագին է՝ ճիշդ անոր համար որ գիտակից է եւ պատճառաբանուած : Չեմ գիտեր անձ մը աւելի յստակատես , անաչառ եւ աննախապաշար . մեր բոլոր թերութիւնները դիտէ , եւ չի վարանիր պայտ մեղք ըսել ամենաւերջին անգիւղութեամբ մը . բայց եւ հասկցած է մեկ ամբողջապէս , եւ դիտէ որ թերութիւններէն անգին՝ ուրիշ բան ալ կայ Հայուն մէջ : Մեր ցաւի օրերուն , իր սիրտը արիւնեցաւ մեզի հետ : Հայասիրական գուժարուներուն , զինքը միշտ ներկայ գտանք : Վստահ եմ որ իր դասընթացքը պիտի ունենայ աւելի տաք , աւելի հրապուրիչ դրոշմ մը քան Քարիէրինը : Ըլլալով հայդերձ նոյնքան դիտակուն :

Պ. Մեյնէ դիտէ նաեւ նոր հայերէնն ալ , եւ ինքն իսկ զգացած է որ Արեւելեան կենդանի լեզուաց Վարժարանին մէջ անհրաժեշտ է հին հայերէնէն աւելի՝ նոր հայերէնն ուսուցանել : Այդ նորութիւնը որոշած է մըտքընել , եւ ատի արդէն պիտի բաւէր այդ դասընթացքին տալու կենդանութիւն մը եւ գործնական օգտակարութիւն մը զոր չէ ունեցած մինչեւ ցարձ . գիւանագիտութեան , միտիոնաբութեան կամ արեւելագիտութեան պատրաստուող Ֆրանսացիներու համար հին հայերէնէն շատ աւելի կարեւոր է նոր հայերէնին ծանօթութիւնը : Բւ նոր հայերէնին ուսուցումը առիթ պիտի ընծայէ պ. Մեյնէին Հայոց

նոր գրականութեան , հետեւաբար եւ Հայոց արգի կացութեան վրայ ճշգրիտ գաղափար մը տալու Ֆրանսացի ուսանողներուն : Ինքը պիտի պատրաստէ այն աշակերտները որ պիտի շարունակեն , աւելի գիտակից կերպով , Տէլուրիէին եւ Լանկուային գործը : Եւ այս պայմաններուն մէջ հայերէնի դասընթացքը իրապէս օգտակար պիտի ըլլայ Ֆրանսային , եւ Հայոց :
ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

ՀԱՅ ՓՈՐՊԵՐԻՔ ՄԸ
Պ . ԷՏԿԱՐ ՇԱՀԻՆ
(Շար. եւ վերջ)

Պ. Շահին գիմանկարիչ է նոյն իսկ իր բնագիտակերներուն մէջ , ինչպէս «Ալեքսանդրաքիթի տահմանապարսպէն տեսնուած» ին մէջ , ուր միեւնոյն խնամքով , նկարագրի եւ արտայայտութեան միեւնոյն հետախուզութեամբ , կը նշանակէ դաշտանկարի մը էական գծերը , ինչպէս կ'ընէ դէմքի մը էական գծերուն համար : Ոչինչ կարելի է կտնել աւելի վրդովիչ քան այդ բարիգեան արուարձանի տեքորը , այնպէս ինչպէս զայն տեսած է եւ թարգմանած . բազմատեսցէք անոր հետ «Թափառիկ» ին կենդանագիրը . միեւնոյն ձեռքն է որ այս երկու աչքեցուցիչ էջերը փորագրած է , ճշմարտութեան միեւնոյն սիրովը , յուզման միեւնոյն ներուժութեամբը :

Իր այն օֆորթներուն կամ բուանթ-սէչնեբուն մէջլորոնք ճշմարիտ կենդանագիրներ են , պ. Շահին աւելի գիմանկարիչ չէ քան ատոնց մէջ միայն՝ մեզի համար աւելի դիւրին է իր արկարներուն ֆիզիքական եւ բարոյական նմանութիւնը օտուզել . ա՛յ յայտի : Այսպէս՝ պ. Ալֆրետ Սթեվենսի , պ. Անաթոլ Ֆրանսի եւ Քարնէլի գեղեցիկ պաշտակները , որոնք , ա՛յնքան զուտ վաւերաթղթական որքան արուեստագիտական տեսակէտով , կատարեալ բաներ են : Եւ սակայն պ. Շահին անոնց մէջ աւելի խղճմտութիւն ու գիտութիւն չի դնիր՝ երազանքի մը , մտածման մը գծերը սեւեւելու . որքան դրած է թարգմանելու ոգեսպառ համակերպութիւնն այդ ամբոխին որ պարբերաբար խուսին կը սպասէ «հացի կտորի» մը գրան առջեւ : Ալֆրետ Սթեվենսի եւ պ. Անաթոլ Ֆրանսի կենդանագիրը մեր ուշադրութեանը կը տիրանան՝ իբրեւ վերջնական բլանշեր : Հրաշալի է տեսնել թէ որքան տաղանդով պ. Շահին մեզի կը յանձնէ ձերունի ֆլաման վարպետին

զիմագծերը, անոր ազնուապետական հայարտ
 ձևը, նայուածքին զեռ տեւող սրութիւնը՝
 հակառակ այնքան զիտած ու զննած ըլլալէն
 ունեցած յոգնութեանը, ու նրբութիւնն իր
 ձևաքին որ այնքան կատարեալ գործեր արտա-
 դրած է: Անաթոլ Յրանսի կենդանագլխին մէջ
 ի նշնայէս լաւ ցոյց տուած է վարպետ գրողէ-
 տին հոգեբանութիւնը, անոր ամէն բան ըմ-
 բռնանելու եւ ամէն բան ճանչնալու մշտնապէս
 անխոնջ հետաքրքրութիւնը, անոր ծածանուտ
 հեղինակութիւնը, ժպտուն ու հեշտական բնա-
 տութիւնը, այն եղանակին մէջ որով աչքերը
 կը տեսնեն, այն կերպին մէջ որով շրթունքը
 կը փոթտուի, անոր կեցուածքին ու արտա-
 յայտութեանը մէջ:

Այստեղ ու այնտեղ, ինչպէս այն բոլոր պը-
 զինձներուն մէջ զոր փորագրած է, պ. Էտկար
 Շահին ի յայտ կուգայ իբրև առաջնակարգ
 արուեստագէտ մը «Այստեղ ու այնտեղ, տիպա-
 րին, կեցուածքին կամ ժեսթին սահմանումը,
 ինչպէս ճշտօրէն կ'ըսէ պ. Ռոմէ Մարքս, լի-
 անկատար) եւ կարգաւորութիւնն, ինչպէս եւ
 կոկոթութիւնը, անթերի կը թռնին: Արհեստին

նիթեւեթը չ'արդիւնէր յաջողութիւնն այդ գոր-
 ձերուն որ յօրինուած են «կրէն»ով, օ ֆորթ-
 ով եւ բուանթ-սէչով, որուն մէջ պ. Շահին
 գիրագանց կը հանդիսանայ Սորունկ սեւերուն
 ճոխութիւնը, գորշութեանց քաղցր տոգունու-
 թիւնը, ճերմակներուն շողիւնը, փայլկոտու-
 թիւնը կը զարմացնեն եւ կը զուարճացնեն:
 Շինուածքը այնքան անձնական է որ ո եւ է
 մէկը կը ճանչնայ անոր հեղինակը՝ ի տես
 կազանդի քարթի մը վրայ ձգուած ամենա-
 փոքր ու իրաւոր մը, կամ «Հարթը գրասէր-
 ներ» ու ճաշացուցակին, կամ նոյն իսկ պ. Շա-
 հինի հրատարակիչի՝ Սակոյի հասցէին վրայ»:

Կարելի չէ աւելի լաւ բացատրել: Իր զգա-
 նութեան նրբութեամբ, իր տեսողութեան սը-
 բութեամբ, իր շինուածքին վարպետութեամբ,
 պ. Շահին իրաւունք ունի արուեստագէտնե-
 րուն ու քննադատներուն յարգանքը վայե-
 լելու: Սղծամիտ աշխատող մըն է, ճշմարտու-
 թեան անխոնջ հետեւող մը:

ԿԱՊՐԻԷԼ ՄՈՒՐԷ

ՀԱՅ ԷՋԵՐ

Տ Ա Ղ Ա Զ Ն Ի Ի

Յորժամ Գաթրիէլ գոչէ, յանուն մեռեալքն ի հողոյն,
 կէսքըն լուսափայլ յանուն՝ անտեղաց նրման գոյնըզգոյն:
 Կէսքըն սեւերես յանուն, գրխիկոր ի խիտ ամբոյն,
 Լալի եւ ողորմ ու խեղճ՝ արտասուեն նրման թուխ ամպոյն:
 Երնէ՛ կ'արգարոց դասուն, որ թըռչին նրման արծուոյն,
 ի յերկինքս վերանան եւ դասին ի հեռ հրեշտակոյն:
 Անմահ բնութիւն դառնան հրեշտակաց նրման գոյնըզգոյն,
 եւ երանի ի աչօք տեսանեն զարքայն մեծատուն:
 Բաղմին յանագաստ լուսոյ, ճաքակեն անմահ սեղանոյն,
 եւ կենդանարար բաժակ միշտ ըմպեն ի ժամ ծարաւոյն:
 Աւա՛ղ զգմեղանորն ասեմ՝ թ'ի՞նչ լինին անեղ հրամանոյն,
 Կամ պի՞նչ պատասխան տայցին անաչան ըզորդ դատելոյն:
 Անչափ չարաչար անանջին, եւ այրին զինչ մոմն ի հըրոյն,
 Երնէ՛ կ'անեն այն պահուն որ հասնին ի յեղըր մահուն:
 Յայն յանէն ո՞վ չի վախէ որ կրակին էրկն է անհուն,
 ի սառնամանեաց միջին կրճըտէ պատամն ի ցրտոյն:
 Անչափ հառաչեն ու լան որ գառնայ արտասուքն արիւն,
 եւ միշտ էրբա՛ծ կենայ զինչ շարժի տերեւն ի քամուն:
 Վայ ասեն հազար բերան աւաղեն ի մէջն ի հրոյն,
 Որ բարի ոչ գործեցին, կեր եղան որդանցն որ անքուն:
 Կաթիլ մը ջրէն խնդրեն, կարօտին եւ ոչ դըտանեն,
 Անճարակ ի վայր մընան, պապակի լեզուն ի տապոյն:
 Հալին եւ մաշին ի հուրն, կուրանայ աչերն ի լալոյն.
 Եւ տանջին անչէջ հըրով, կեր լինին ժանեաց վիշտանոյն:

Տղա արտն, 459, է. բ.
 Վենետիկ վանք

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

ՎՐԱՅ-ՀԱՅԵԱՆ ԿԱՆ ՀԱՐՅՈՒ

(Շար. եւ վերջ)

o—o

Կրկնում ենք, կարող է պատահիլ, որ մի ազգ բարոյապէս աւելի ցած կարող է լինիլ քան մի ուրիշը, որ կեանքի գոյութեան կուում, մէկը աւելի անխտիր է միջոցների մէջ քան մի ուրիշը, այնու ամենայնիւ սխալ կը լինէր դորանով բացատրել նրանց կենսական յաջողութիւնների տարբերութիւնը:

Եթէ ընդունենք որ անխտիրութիւնը Հայոց յաջողութեան գլխաւոր պատճառն է, այն ժամանակ ուրեմն Հայերը ուժեղ են իրենց բացասական յատկութիւններով: Բայց կայ մի կէտ, որ Վրացիք հաշի չեն առնում: Մի անհաս կարող է ուժեղ չինել միւսից շն ընդ իր բացասական յատկութիւնների, իսկ դա ոչ մի ժամանակ չէ կարող պատահել հասկայիների, ազգերի վերաբերմանը: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ նոյն բացասական յատկութիւնները ուղղում են իրենցով ոչ միայն դէպ ի օտարը, այլ եւ դէպ ի նոյն համայնքի անդամները, կարող են միայն քանդակական գերխաղալ այդ համայնքում, այլ ոչ ստեղծագործական:

Մի համայնքի մի ամբողջութեան գոյութեան գլխաւոր ու անհրաժեշտ հիմքերը բարոյական հիմքերն են: Մի համայնք որի անդամները կարող են միմեանց սանձարձակ կեղեքել, այդպիսի համայնքը արագ քայլերով քանդում է ի նպաստ «հատ-հատ» անձնաւորութիւնների: Եւ իրօք այդ դէպքում աւելի անխտիրները յաճախ կլանում են լաւերին ու թոյլերին: Համայնքի ներքին ուժը կայանում է իր անդամների հասարակական բնազդների մէջ, եւ արդէն անվիճելի ու պամական է դարձել այն համբաւը, որը ունի Հայոց համայնքը: Միթէ հարկաւոր է կրկնել, որ Հայոց ազգը պահպանել է ու պահպանում է շնորհիւ՝ անկեղծ առաջ՝ իր համայն կան բնազդների բարձր զարգացման: Մենք այստեղ կը յիշենք միմիայն, որ նոյն իսկ Վրացոց հրապարակախօսութիւնը օրինակ է բերում Վրացիներին Հայերի հէնց այդ յատկութիւնը: Ուրեմն, եթէ Հայոց մէջ այդչափ ուժեղ է հասարակական բնազդը, մնում է միայն ենթադրել, որ Հայը յանկարծակի փոխում է, երբ նա հանդիպում է Վրացուն, ու այդ դէպքում երեւան են դալիս իր բոլոր բացասական կողմերը, եւ դորանով է յաղթում նա իր օտար զրացուն: Բայց մենք արդէն ցոյց տուինք մեր յօդուածի առաջին մասում («Անհաճախ» թիւ 10-11), որ դա անկարելի է ենթադրել. անկարելի է որ Հայեր տնտեսական հարցերում վատ վարուին, յատկապէս Վրացիների հետ, որովհետեւ տնտեսական գործերում անսեսական սկզբունքը հետու եւ անկախ է ու եւ է համակրութիւնից եւ հակակրութիւնից:

Սակայն ճիշդ է որ Հայը Վրացու հետ աւելի զիւրիւն է մրցում քան ուրիշի հետ, եւ դորա գլխաւոր պատճառները պիտի գետեղուած լինին առաջինութիւնների այլ ոչ պակասութիւնների չարքում: Այդ պատճառները որոնելու է Հայու բարձր աշխատասիրութեան, սուկունութեան, հոռնդի, մտաւոր ուժի, ձեռնարկութեան ոգու մէջ, ինչպէս եւ նրա լրջութեան մէջ, որը յաճախ չափազանց է արհամարհում գործի արտաքին կողմը, այդ պատճառները որոնելու է Հայու քաղաքակրթական զարմանալի չափով զարգացած ձգտումների մէջ, որոնք արտաշայտում են աչքի ընկնող հակման մէջ դէպ ի ուսումը. այդ պատճառները որոնելու է Հայոց աւելի մաքուր ընտանեկան բարքերի, քան ունին Վրացիք, եւ սիրային բարոյականութեան աւելի բարձր, շատ աւելի բարձր աստիճանի մէջ, քան արտադրել են Վրացիք. վերջապէս այդ պատճառները որոնելու է համայնական կապին մէջ, որը վայլուն կերպով արտայայտուել է Հայոց բարեգործութեան մէջ:

Անշուշտ պարտութիւն կրողը ինքնասիրութեան ցաւը հանգստացնելու համար սիրում է սովորաբար իր անյաջողութիւնը թշնամու վատ կողմերով բացատրել: Բայց որ դորանով յաղթուածը աւելի է յետ ընկնում, դա էլ անվիճելի է:

ԳԷՈՐԳ ՄԵԼԻՔ-ԿԱՐԱԳԵՕԶԵԱՆ

Յ. Դ. — Տեղական ուսուցիչը «Նովոէ Օբոչէնիէ» ի այսօրուայ համարում կայ մի թղթակցութիւն «Սեւ ծովի եզերքից», մի ուսուսանողան ստորագրութեամբ, որը շատ է համապատասխանում մեր վերոյիշեալ տողերին: Կը բերենք այդ թղթակցութիւնը այստեղ թարգմանաբար, նամանաւանդ որ նա անշուշտ շատ հետաքրքիր պիտի լինի ամեն մի Հայու համար, որովհետեւ տեղեկութիւն է տալիս Տաճկաստանից կովկաս ղաղթած Հայերի, եթէ ոչ ամբողջութեան, գոնէ մի մասի նկատմամբ: Այդ թղթակցութիւնը ներշնչուած է զարմանքով դէպ ի Հայու աշխատասիրութիւնը:

ՍԵՒ ԾՈՎԻ ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԵԶԵՐԳՈՎ

1893 թւից մինչեւ այժմ կովկասի Սեւ ծովի եզերքում երեւում են բազմաթիւ փախուստական թրքահայեր, որոնք փախել են եւ դեռ եւս հիմա էլ փախչում են թրքաց բարբարոսութիւնից: Այս մի քանի հազար մարդկանց փախուստը, ակնհաստեսների վկայութեամբ, ներկայա, նու՛մ էր յուզող պատկերների մարդկային տանջանքների, որի վրայ չէր կարելի նայել առանց սարսափի եւ ցաւակցութեան: Ամբողջ խմբեր — երիտասարդների, ծերերի, երեխայոց, կանանց, — ուժաթափ եղած՝ հիւանդութիւններից եւ սովից, իրանց մարդկային ամենաբարձր գագաթները մէջ վերաւորուած, շտապում էին այստեղ, այս նոցա համար անյայտ երկիրները, կոտորածներից փախչելու համար: Իրութիւնը յուսահատական էր. զրկուած լինելով մի որ եւ իցէ կայքից, սոված ու անպատսպարան, նոքա ստիպուած էին տանիլ ամէն տեսակ զրկանքներ, մինչեւ որ նոցա օգնութեան հասան կովկասի Հայերը, ինչպէս եւ Ռուսաց դասակարգից ամենաբարձր անձնակազմի թիւերը: Այս օգնութիւնը, սկզբից ինչպէս միայն, ազատեց շատերին ստորնութիւններից եւ ի զուր տանջանքներից մի կտոր հաց գոնեւու համար, իսկ յետոյ կարողութիւն տուեց սեփական աշխատանքով միջոց ձեռք բերել կեանքի գոյութեան համար:

Այդ միջոցներից գլխաւորը պէտք է համարել ծխախոտի մշակումը, որով Հայերը պարագլուծուած էին, բնակելով կովկասի Սեւ Ծովի եզերքում:

Այդ տեղի հողը, ինչպէս եւ յիշել եմ առաջ (տես՝ «Ն. Օբոչ». թիւ 5913) աւելի եւս նպաստում էր գլխաւորապէս երկրագործական այդ ճիւղով պարագլուծելու: Չնչին կապալի վճարով, եւ շատ անգամ անվճար, տեղական հողագործները թոյլ են տուել Հայերին բնակել իրանց մասերում, որպէս զի նոքա սրբին այդ հողը ծառի ուտիչներից:

Առաջ Հայերը ստիպուած էին գործադրել բաւականին մեծ աշխատանք իրանց գրաւած հողի վրայ, որովհետեւ նրանց յանձնած էին ամենամայր տեղերը, բայց եւ այդ իսկապէս եզրիպատական աշխատանքին մէջ, նրանց հանգստացնում էր այն միտքը, որ նոքա կարող են հանդիստ լինել իրանց կայքի ու կեանքի համար, մինչդեռ նոքա ստիպուած կը լինէին իրանց նախկին հայրենիքում դողալ:

— Այն դժբաղդութիւններից եւ վշտերից յետոյ, որ մենք տարանք Տաճկաստանում, կեանքը այստեղ մեզ պէտք է երեւայ իբրեւ արքայութիւն, — ասում են հայ փախստականները:

Հայոց աշխատանքը իզուր չկորաւ, առաջին տարին եղաւ ոչ այնքան վատ եւ այդ հասկանալի է: Լաւ ծանօթ լինելով ծխախոտի մշակման հետ, նոքա սկսեցին մշակել նորա ամենալաւ տեսակից, եւ այդպիսով նոքա գրաւուած էին զնողներին, ի թիւս որոնց կային Պետերբուրգի եւ Մոսկուայի ծխախոտի հաստատուն ֆիրմաներ:

Ժամանակի ընթացքում նոքա սկսեցին համարուել որպէս «ամենալաւ» ծխախոտ մշակողներ Սեւ ծովի համարեա բոլոր կովկասեան եզերքում: Նիւթական միջոցները թոյլ չէին տալիս նոցա պարագլուծ ծխախոտի մշակման աւելի լայն ծաւալով, բայց եւ դորանից գոյացող եւ ոչ այնքան մեծ շահը միջոց է տալիս ապրիլ նրանց, թէկուզ ոչ հարուստ, այլ կա ելի է ասել համեստ կերպով: Բաց ի ծխախոտի մշակութիւնից, նոքա աճեցնում են եզրիպացորեն եւ բանջարեղէններ, որոնց աւելորդ մասը ծախում են տեղական շուկաներում, մեծ ճարպիկութեամբ բերելով այդ տեղերը գոլարանցանելի ճանապարհներով:

Տեղական բնակիչների, նմանապէս բոլոր հողատէրերի կարծիքով, ծխախոտով պարագլուծ Հայերը բաւականին հանգարտ մարդիկ են, աշխատասէր եւ շատ համեստ իրանց կարիքներում:

Հողատէրերի հետ, շատ քիչ բացառութիւններով, չէ պատահում մի որ եւ է թիւրիւ մացութիւն կողակառուի վարձի կամ թէ առ հասարակ հողային հարցերի վերաբերմամբ, իսկ եթէ ի նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ նոքա կարողացան մաքրել եւ մշակել այդ տեսակ վայրերի հողերը, դարձնելով նրանց յարմար խաղողի այգիները համար, որոնցից իսկական հողատէրերը արդէն ձեռք էին քաշել, չէ կարելի չհամաձայնել որ Հայերը շատ աշխատասէր են: Եւ իսկապէս Հայի ընտանիքը, աւխտիր բոլոր իր փոքր ու չափահաս անդամներով, երեխայք եւ կանայք, համարեա թէ ամբողջ օրը անցկացնում են անխառնաճի մէջ, եւ չնորհիւ այդ զարմանալի աշխատութեանը եւ համբերութեանը՝ նրանք պատճառ եղան որ այդ տեսակ վայրերի հողերը իրանց օգուտը տուին:

Տեղաւորութեամբ փոքր համայնքներում, Հայերը նախադասած են գրաւել անելի բարձր տեղեր արերի գա- իվայրում, ջրի հորեր են փորձում եւ հէնց այդ միջոցով ի միջի այլոց անուս մեծում տեղական տնտեսից:

«ՆՕՎԹԷ ՕՐՈՉՐԷՆԻԷ»,
12/25 յունուար

ՄԵՐ ԴՐԱՑԻՆԵՐԸ

— 6 —
Թ Ա Թ Ը

Միջերկրականի արեւելիան փերը, Լիբանանու հսկայ լեռնաշղթայէն սկսեալ, Թարապուզուս, Դամասկոս մինչեւ Լաթաքիա, կը հանդիպիս կարգ մը լեռնագագաթներու, որ հազարաւոր տարիներէ ի վեր իրենց հպարտ ու խոժոռ ճակատը տուած հովերուն ու ամպերուն, կը տիրեն Միջերկրականին:

Կը հանդիպիս այնտեղ խիստ անտառներու, որոնց մէջերը կը փայլին երբեմն արտեր, այգիներ ու պարտէզներ, մարդկային խնամքով տնկուած ու մեծցած, եւ ուր թաքնուած կը գտնես անթիւ գիւղեր, աւաններ ու խրճիթներ:

Կը գտնես հոն ժողովուրդ մը որ կղզիացած կը մնայ թուրք տիրապետութեան լայնատարած երկրին մէջ, կղզիացած աշխարհիս լուսաւորութենէն ու քաղաքակրթութենէն, կորսնցուցած իր կրօնքն ու պատմութիւնը, մնացած յետին ու վայրենի պահած է միայն իր սեփական ազատութիւնն ու ասպետական ոգին դարաւոր պատերազմներով, ողբաշի կոտորածներու եւ բազմաթիւ յաղթանակներու գնով:

Ոչ մէկ տեղ անոնց անունը չի յիշուիր, ոչ մէկ թերթ անոնց վրայ չի խօսիր, եւ ոչ մէկ եւրոպացի դեռ այցելած չէ անոնց երկիրը: Աշխարհագրութեան քարտէսներու վրայ դեռ ճերմակ կը մնայ երկրագնդիս այդ սքանչելի

կտորը, կարծես թէ ան մոռցուած ըլլայ մարդկութենէ, ինչպէս անոր վրայ ապրող այդ նաեւ հապետական եւ ասպետական ժողովուրդը:

Կը գտնես անոնց չարունակութիւնը Կիլիկիոյ ծովեզերքի ամբողջ երկայնութեան վրայ տարածուած, Լաթաքեայէն մինչեւ Ատանայ, միայն սա տարբերութեամբ որ այս վերջիններէրը Տաճկաց հպատակութիւնը ընդունած են եւ կը բնակին դաշտերու եւ թրքախան քաղաքներու մէջ:

Լաթաքիա, Անտիոք եւ Ալեքսանդրէթ քաղաքներու մէջ մեծամասնութիւն կը կազմեն Տաճկաց վրայ, ու ին նաեւ բազում կիւղեր, թրքախան եւ առանձին:

ԱՆՈՒՆԸ

Ատոնք չունին բնահասուն անուն մը որով ծանօթ ըլլան շրջակայ ազգաց: Գրացի ամէն ազգ մասնաւոր անունով մը կը կոչէ ղերենք:

Հայերը «Թաթ» կ'անուանեն զանոնք, չգիտնալով սակայն թէ ուսկից ծագում առած է այդ անունը: Ետերը ասկէ կը հետեցնեն թէ անոնք թաթարական արշաւանքներէ մը նացորդ մը եղած ըլլան, սակայն այդ չի կրնար փաստ նկատուիլ անոնց թաթար ցեղի պատկանելուն: Տիրող տարր մը, ինչպէս էր թաթարը, պէտք էր որ աւելի դաշտային երկիր մը եւ բարեբեր տեղ մը ընտրէր բնակելու, պէտք չունէին թաթարները լեռներու եւ ապառաժներու մէջ բնակելու: Հապա այդ երկրի Ատրիները ի՞նչ եղան, եթէ ատոնք թաթար ցեղին կը պատկանին մասնաւոր որ վարը դեռ ուրիշ փաստեր պիտի գան այդ կարծիքը բողբոլին հերքելու:

Թուրքերը «Ֆէլլահ» կը կոչեն զանոնք . այդ բնորը արարելէն «աշխատաւոր» ըսել է . իսկ հոս իր բուն իմաստը կորսնցուցած , անարգական նշանակութիւն մը առած է . իրաւ է թէ Թուրքերու համար աշխատանքն ալ անարգ է : Բայց բառը երբ ատոնց կը վերաբերի , անարգանքը ալ սահմանը կ'անցնի . կարծես «պիղ» , «աւազակ» , «ստոր» եւ «անհաւատ» անականները անոր տակ թաքնուած ըլլան . եւ թիւրքի մը այդ անունը տալը իրեն է'ն մեծ անարգանքն ընել է :

Իսկ իրենք «Երեսայրի» կը կոչեն զիրենք , սակայն այդ բառին ոչ նշանակութիւնը , ոչ ալ ծագումը կրնան բացատրել . կը կարծեն թէ «Երեսայրի» բառին աղաւաղումը եղած ըլլայ որ քրիստոնեայ ըսել է : Մենք հոս պիտի կոչենք զիրենք «Թաթեր» , որ Հայոց աւելի հասկանալի է եւ գիւրահիշելի :

Թաթերը արաբերէն կը խօսին խորթ ու աղաւաղուած հնչիւններով . զարմանալի է որ ոչ մէկ բառ չեն գիտեր իրենց նախնին ասորերէնէն :

Մարգահամարներն յայտնի չէ , Կիլիկիոյ նահանգին մէջ գտնուողները 80,000 բնակիչ են , սակայն լեռնականներու մարդահամարը որ պէտ ոչ մէկ տոմարի մէջ չէ արձանագրուած , 400,000 կը կարծուի :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Կորսնցուցած ըլլալով իրենց պատմութիւնը , Թաթերը չունին նոյն իսկ աւանդութիւններ որ իրենց յիշել տան իրենց ծագումն ու անցեալը , եւ ոչ ալ այդ կէտը կը հետաքրքրէ զիրենք . կը բաւականան անով որ ծրահած են ու եւ վաղակեան մը աշխարհիս ո եւեկէտի մը վրայ եւ այսօր գոյութիւն ունին եւ կ'ապրին . իսկ պոյութիւնէն անգին , իրենց անուան ու յիշատակին մոռացումը բնաւ իրենց մտահոգութեան նիւթ չ'ըլլար . իրենց կրկիւրը , աւերակ չէնքերը , փլած եկեղեցիներն ու վանքերը կը մնան իբրեւ հետք ու մշտնջենաւոր վկայ ապացուցանելու թէ այդ տարրը ասորական միացորդ մըն է : Ունին նաեւ կրօնական սովորութիւններ որ լիապէս կը հաստատեն այդ իրողութիւնը :

ԿՐՕՆՔԸ

Թաթերը կը հաւատան Ենովայ Աստուծոյն , որ արարիչն է երկնքի եւ երկրի , կ'ընդունին Քրիստոսն իբր Աստուած , եւ Մուհամէան իբր մարգարէ . կը պաշտեն արեւը , կը պաշտեն զանազան անասուններ , աւերակ չէնքեր ,

վանքեր ու եկեղեցիներ . իրենց ու Հայոց սուրբերը կ'ընդունին իբրեւ կրկորդական աստուածներ . ունին անհամար սուրբեր ու ամէն տարի նորանոր սուրբեր կ'ելլեն իրենց մէջ , որոնք հրաշքներ կը գործեն :

Աստուած կը կոչեն նաեւ իրենց մեծ շէյխը . Շէյխ Սալիհը որ մեռած է երեսուն տարի առաջ . կը հաւատան նաեւ թէ ամէն հազար տարին անգամ մը Աստուած մարդկային կերպարանքով աշխարհ կուգայ . թէ նախ եկած աշխարհը ստեղծած է , յետոյ Մոսայի կերպարանքի տակ եկած է , յետոյ Քրիստոսի եւ Մուհամմէտի , ապա Շէյխ Սալիհի կերպարանքի տակ եկած է մարդոց մէջ ապրելու : Այդ տրամաբանութեամբ աշխարհիս սկիզբը 4000 եւ քանի մը տասնեակ տարիներ կը հանեն , որովհետեւ Շէյխ Սալիհի ծնունդը հազիւ 80-90 տարի կայ :

Տաճկական անուներ կը կրնն , բացի Օմար , Օսման եւ Ապու-պէքրէն . գիտեն թէ պարսիկ միւսիւլմանները այդ անուներով չեն անուանուիր , իրենք ալ միեւնոյնը կ'ընեն , Պարսիկ ձեւանալով , քանի որ Թուրքերը զիրենք միւսիւլման չեն ընդունիր :

Աղօթքնին ծածուկ է . ամէն մարդու չեն սորվեցներ . միայն արժանահաւատները գիտեն զայն . զգուշութեամբ կ'աղօթեն որ ոչ ոք չիմանայ . իրենց յանկարծ հանդիպողներ եղած են , որ կը պատմեն թէ դէպ ի արեւելք դարձած կ'աղօթեն , փոխանակ դէպ ի Մէքքէի . բայց որո՞ւ եւ ինչպէ՞ս կ'աղօթեն , այդ չենք գիտեր , որովհետեւ օտար մը հանդիպելուն պէս կը զաղբին աղաթելէ , եւ ընաւ ալ չին պատմեր իրենց աղօթքի մասին , որքան ալ հետաքրքրուողը մտերիմ ըլլայ :

Տաճկաց հետ Բամազան-Պայրամը կ'ընեն , առանց սակայն ծոմը պահելու . Հայոց հետ ալ ծնունդը , բարեկենդանը եւ զատիկը կը տօնեն առանց մեծ պահոց :

Մնուսգի իրիկունը , ամէն Թաթ պէտք է երթայ ջուրը իյնայ . որքան ալ ջուրը կամ օդը ցուրտ ըլլայ , այդ նուիրական պարտքէն չեն ուզեր խուսափիլ . խումբ խումբ կը վազեն դէպ ի ծովը , դէպ ի դետը , վերջապէս ուր որ ջուր գտնեն : Այդ երեկոյ մինչեւ լոյս անթուն կը մնան , կը պտտին տունները եւ ուրախութիւն կ'ընեն , «արժանահաւատները» պահ մը կ'առանձնանան ու կ'աղօթեն . կը հաւատան թէ այդ երեկոյ եղած աղօթքը Աստուծոյ լըսելի կ'ըլլայ :

Աւագ հինգշաբթի երեկոյ մասնաւորներ կը հաւաքուին առանձին տան մը մէջ , ջուրջը խիստ հսկողութիւններ ընելով որ օտար մարդ

չմօտեցայ, այդտեղ արարողութիւն մը կը կատարեն որ «սըրը» կ'անուանեն, այսինքն՝

Դարերէ ի վեր այդ «խորհուրդ»ը գաղանձօրէն մնացած էր իրենց մէջ, ի մեծ հետաքրքրութիւն գրացի մահմետական ու քրիստոնեայ ազգերուն. ոչ ոք չէր կարողացած հոն թափանցել. մինչեւ վերջերս, ամերիկացի միսիոնարները կաթաքեայի մօտերը մէկ երկու գոյրոց հիմնելով եւ երկար տարիներու ընթացքի մէջ կարողացան անոնց քահանաներէն մէկ երկուքը բողոքական դարձնել, որոնց շնորհիւ այդ խորհուրդն իմացան, — թէ, այդ սրբազան իրիկունը ընտրեալներն ու արժանիները միայն հաւաքուելով այդ անյայտ տան մէջ, մէջտեղը աման մը կը գետեղեն եւ անոր մէջ կը զննեն գինիով լեցուն զգում մը, շուրջը մտմեր կը շարեն, ամէն մարդ երկրպագելով աղօթքներ կը կարդայ անոր վրայ, եւ ապա մեծ շէյխը դանակով կը կտրէ զգումը. գինին կը թափուի ամանին մէջը եւ շէյխը փոքր զգալով մը զգուշութեամբ կը բաժնէ ամէն մէկուն, եւ ամենքը մեծ խոնարհութեամբ կ'ընդունին:

Ատ ալ կրնայ ապացոյց մը եղած ըլլալ անոնց նախկին քրիստոնեաներ, հետեւաբար Ասորիներ ըլլալուն, որ արաբական արշաւանքներու ասան ատերեսա ընդունած են մահմետականութիւնը, քրիստոնէական աղօթքներն ու խորհուրդները շարունակելով գաղտնի կատարել իրենց մէջ, սպասելով ազատ ու բարեբաւտիկ օրերու որ վերստին արասայտէին իրենց քրիստոնէութիւնը: Բայց այդ օրը չատ ու չացաւ դժբաղդաբար. Արաբը տիրեց շատ երկար ատեն այդ երկրին, զոց մնացին զպրոցներն ու եկեղեցիները, որ արդէն կրակի ծարակ դարձած էին, մեռան ծերերն ու քահանաները, մեռաւ նաեւ անոնց հետ քրիստոնէական ուսմունքն ու վարդապետութիւնը, անոնց տեղ մնացին խառնաշփոթ աստուածութիւն մը ու մէկ երկու սոփորութիւններ, մոռցուեցան ասորական անուաններն եւ անոնց տեղ բռնեցին Ահմէտն ու Մահմէտը:

Արաբներէն խլեցին այդ երկիրը եգիպտական Մէմլուքները, անոնցմէ թաթարները եւ ապա Օսմանցիները. թողունք պատմագէտներուն նկարագրել այդ դարերու արիւնահեղութիւնները, որոնց թատերաբեմը եղած էր քրիստոնեայ Արեւելքը, Հայաստանը, Ասորեստանը եւ Կիլիկիան:

Այն յաջորդաբար հասնող տխուր ճակատամարտերը, փոքր ու խոշոր կռիւներն ու թալանները այնքան խոր տպաւորութիւն կրցած

էին ձգել հոն ապրող գէթաղի ժողովուրդներուն վրայ, որ պատմութիւններու եւ աւանդութիւններու համար այս ու այն փախուսող կոտորածն ու թալանը, այսինչ ու այնինչ դիւղի կամ քաղաքի աւերակ դառնալը կը յիշուէր իբրեւ այս ու այն փաշայի կամ տերէպէյի զօրաւոր մէկ գործը: Ապա մոռացութեան մէջ խեղդուեցան իրենց հայրենի կրօնքի, ցեղի, ծագումի ու զարգացման աւանդութիւնները, որ այսօր կը դառնան այնպիսի չփութութեան մը առջեւ որ կարծես Աստուած երէկ ստեղծեր է իրենց նախահայր Ադամը. ուրիշ ոչ մէկ գաղափար չունին իրենց անցեալին վրայ:

Կը հաւատան թէ այս կեանքէն անդին ուրիշ մըն ալ կայ, սակայն քրիստոնէից ու մահմետականներու դրախտէն ու դժոխքէն տարբեր են. թաթարու համար արդարները կ'երթան բարեկեցիկ ծնողներու համար դաւակ կը ծնին եւ այդպէսով կ'անցնին երջանիկ կեանք. իսկ մեղաւորները անասուններու կը փոխուին կամ մարդոց գերիներու պէս չարաչար կ'աշխատին, կամ վայրենի գաղան մը կ'ըլլան անձրեւներու եւ արեւներու տակ անաէր անտիրական զրկանքներով ու չարչարանքով կ'ապրին:

Ջարմանալի է թէ այս վերջին գաղափարը կը գտնեմ Պենեան կոչուած հնդկական ցեղին մէջ, որոնց կրօնքը աշխարհիս հին դաւանանքներէն մին կը սեպուի, որ կը պարունակէ իր մէջ շատ մը փիլիսոփայական ու բարոյական բարձր սկզբունքներ եւ որ ունի միլիոնաւոր հետեւողներ. ուրիշ անգամ պիտի խօսիմ այդ մասին. միայն հարց է թէ ինչպէս այդ միեւնոյն կարծիքը ասոնց մէջ ալ տարածուած է, քանի որ ընաւ յարաբերութիւն չեն կրցած ունենալ իրարու հետ:

Կրօնական տեսակէտով կիները ոչինչ են, չունին անդիի աշխարհին համար վարձատրութիւն. բայց պատիժ — ատոր վրայ լուռ կ'անցնի իրենց կրօնքը: Իբր թէ Աստուած կիները ստեղծած ըլլայ մարդոց իբր սփոփանք, չէ՞ որ Ադամը միտակ պարտէզին մէջ չձանձրանալու համար Աստուած եւան ստեղծեց:

Այսու ամենայնիւ կիները պատուածանաչ են եւ բարոյականի տէր. ամուսինները բժախնդիր են իրենց կանանց պատուոյն:

Թաթարուն կիները առանց քօղի կը պտըտին, միայն քաղաքներուն մէջ պարտաւորուած են քօղ առնելու. սիրով կ'ապրին էրիկներնուն հետ. չքաւորութեան կը հանդուրժեն: Էրիկներուն թէեւ արգիլուած չէ բաղմակնութիւնը, սակայն շատ քիչ անգամ մէկէ աւելի կին կ'առնեն:

ՇԷՅՆՆԵՐԸ

Թաթերը իրենց կղերականները կը կոչեն շէյխ, որոնք իրենց իմաստութեանը շնորհիւ թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ մարմնաւոր իշխանութիւն ունին ժողովրդի վրայ, գիտեն կարգալ եւ գրել արարելէն լեզուով՝ անուն մը կարգալու կամ գրելու չափ, ան ալ գրածնին եթէ վերստին իրենց կարգալ տաս՝ կը զժուարանան եթէ մոռցած ըլլան գրած անուննին, իրենց աղօթքներն ու կախարհական կանոնները գոց սորված՝ զրքերնին բացած կը կարգան, մինչդեռ միեւնոյն գրութիւնը ուրիշ զրքի մը մէջ չեն կրնար կարգալ :

Իրենց ունեցած գիրքը Սողոմոնի գիրքն է՝ կ'ըսեն, եւ զայն կ'ընդունին ամենէն իմաստունը որ գիտէր խօսիլ զազաններու, թուշուներու եւ զհոռուններու լեզուներով եւ կ'իշխէր անոնց բոլորին՝ սատանաներ կը բանտարկէր եւ կ'արձակէր իր քմահաճոյքին համեմատ : Ամէն անգամ որ շէյխը գիրքը կը բանայ «Յա՛ սուլթան Սիւլէմա՛ հրպնի Տաւուս» (ո՛վ Դաւթի որդի Սողոմոն սուլթանի կ'ըսէ, իբր թէ այդ անուան հանդէպ սատանանները կը ստական ու կը հնազանդին, իրաւ սակայն ներկաները կը զարհուրին այդ զրքի բացուելուն, որպէս թէ այդ զրքի բացումով անոր մէջ բանտարկուած սաւանաները զուրս ցատկէին կամ դուրսէն անոր մէջ մտնէին, շատ վտանգաւոր է ըստ իրենց առանց Սողոմոնի անունը յիշելու այդ գիրքը բանալ, որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ պահ մը մոռնալով այդ անունը, յանկարծ փոթորիկ մը կամ վրտանդ մը հասցընեն ներկաներուն :

Իրենց այդ զրքին մէջ կայ աջ ու ձախ գծուած դիմեր, հոռանկիւն, քառանկիւն դժագրութիւններ, թուարանական անլուծելի հաշիւներ եւ անիմաստ ոտանաւորներ ու աւղօթքներ, որոնց մեծագոյն մասը սուլթան Սիւլէմանին ուղղուած է : Այդ զրքով շէյխը հիւանդներ կը բուժէ, կոյրեր, կաղեր, խելագարներ կը պարմանէ, աղջիկներ կը սիրահարցընէ կամ կը թշնամացնէ, զողութիւններ կը գտնայ, բախտ կը նայի, մէկ խօսքով ամէն ինչ կ'ընէ :

Պակաս չին սակայն խաչագող հայեր ալ որոնք այդ կախարհանքներն ի գործ գնել ձեւացնելով, ճոխ կ'ապրին այդ միամիտ մարդիկներէն, եւ այդ հայերուն առաւելութիւնը հոն է որ արեւի ու լուսնի խաւարիլն անգամ կրնան գուշակել իր ժամանակէն առաջ, եւ ստոր առջեւ շէյխերն անգամ կը խոնարհին :

Երբ շէյխերու կախարհութեամբ հիւանդ մը չբժշկուի, կը դիմեն հայ քահանաներուն, ասոնք ալ կը փութան դէպ ի Աւետարան ու նարեկը՝ փորձելու համար այդ զրքերու պօրութիւնը : Տէր Օհաննէս անուն քահանայ մը միշտ կը պարծենար թէ շէյխերուն բուժել չկրցածները ինքը կը բուժէր : Եթէ պատահէր հիւանդ մը որուն վրայ կարգալով չկրնար բժշկել, «Այս անհաւատ է կ'ըսէր»... պատուակ շա՛տ :

Հիւանդներու բժշկութեան համար շատ անգամ ալ կը դիմեն հայ եկեղեցիներու վանքերու եւ աւերակ սրբավայրերու, գիշերներով կ'անցունեն անոնց դուռներու առջեւ, զոհեր կը խոստանան, երբ ծայրայեղ պահանջ մը ունին, շատ կը հաւատան սուրբերու եւ մերինները աւելի կարող կը դասեն քան իրենցը :

Շէյխերը ունին իրենց աստիճանները, մեծ ու փոքր, ատ ալ իրենց հմտութենէն ու ժողովրդի ընծայած համակրութենէն կախում ունի, կամ եթէ բախտի բերմամբ չեխ մը հըրաջ մը գրծէ, այն ատեն իր աստիճանը կը բարձրանայ :

Միշտ նկատուած է թէ բնութեան, պատիժին եւ զօրաւորի հանդէպ աւելի համակրութիւն կը զգան, քան համեստութեան եւ արդարութեան համար սէր : Կը գովեն այն սաւապտակը որ շատ ոճիրներ զործած, տներ քանդած, մայրեր եւ այրի կիներ լացուցած է, կը գովեն ու կը փափաքին ծառայել այնպիսի պէյերու որոնք հայ գիւղեր են քանդած եւ ընտանիքներ թշուառութեան մասնած, միեւնոյն ոգին կը կրեն հրաշագործութեան մասին :

Այսպիսի հանգամանք մը օգնեց աննշան շէյխ Սալլիհի մը որ յանկարծ աստուածացաւ : օր մը իրեն բնակած գիւղին մէջ գողութիւն մը պատահելով իրեն դանգաժի կուգան եւ կը ցուցնեն այն մարդը որու վրայ կը կասկածին, շէյխ Սալլիհ կը կանչէ կասկածելին եւ կը հարցաքննէ : ան յամստութեամբ կ'ուրանայ : շէյխը որ իր գրան առջեւ թթենիի ծառի մը շուքը նստած գատաստան կը տեսնար, կ'առաջարկէ յամստողին որ այդ ծառին վրայ ձեռքը դարնելով երգնու՝ եթէ ինքը չէ այդ գողութիւն ընողը : ներկաները կը չփոթին այդ նորօրինակ երգման ձևին հանդէպ եւ շէյխը խենթ կը կարծեն Գողը կ'երդնու առանց վարանումի, բայց իր տունը չհասած յանկարծ ամահ կ'ըլլայ :

ՊԱՂԱԻ

(Շարունակելի)

ԱԶԳԱՅԻՆ ՔՐՈՆԻԿ

— 0 —

ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԿԿՈ ԵՒ ՀԱՆՈՒԹՕՆ — Ֆրանսական Ակադեմիան որոշեց Բանթեոնի մէջ ի պատիւ Հիւկոյի ֆրանսական կազմավորութեան կողմէ կազմակերպուած հանդէսին մէջ իրեն ներկայացուցիչ ընտրել պ. Հանոթօն, Այս այլանդակ որոշման դէմ անհրաժեշտ էր որ հայ ժողովուրդը բողոքէր. «Բըթիթ Ռէքիւպլիք»ը իր փետ. 25ի թուին մէջ հրատարակեց հետեւեալ բողոքը :

« Մէկ քանի օրէն, Ֆրանսան պիտի տօնէ Վիքթոր Հիւկոյի յիշատակը: Բոլոր ժողովուրդներն իրենց բաժինը պիտի բերին, մտքով, այս հանդիսաւոր յարգանքին՝ հանգէպ մեծ բանաստեղծի մը, որ մարդոց եւ ժողովուրդներու եղբայրութիւնը երգեց եւ արտադրեց արտայայտական գեղեցիկութեան հըրաշալիքներ որոնցմով բովանդակ մարդկութիւնը իրաւունք ունի հպարտանալու:

» Հայերը, որ խանդոտ հիացում մը կը տաժեն «Փշուառներ»ու հեղինակին վեհոգի գործին համար, արտանց պիտի մասնակցին այդ երախտագէտ բարեպաշտութեան ցոյցին դէպ ի երգիչն Արդարութեան եւ Գեղեցիկութեան:

« Բայց դժբաղդաբար պիտի ըլլայ մէկը «որ հանդէսը պիտի խանդարէ» — պ. Կապրիէլ Հանոթօն: Չեմ կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս Ֆրանսական Ակադեմիան կարողացեր է Ապտիւլ Համիտի բարեկամն ընտրել՝ փառաբանելու համար, յանուն ֆրանսական դպրութեանց, «Պատուհասքներ»ու հեղինակին հանձարը: Չեմ հասկնար ինչպէս այդ մարդը, որ բոլորովին հակառակն է արուեստագէտի մը կամ բանաստեղծի մը, պիտի կարենայ պանծացնել «Գարեբու Աւանդավէպ»ին այնտին գեղեցիկ գիտական զօրութիւնը: Եւ չեմ հասկնար մանաւանդ թէ ինչպէս այդ չոր արտով ու նեղ մտքով գիւտագէտը, որ նոր ժամանակներու տարեգրութեանց արձանագրած հակադարդ կային ամենէն մեծ ոճիւրին տեսնը, դահիճին հետ եղաւ զոհերուն դէմ, պիտի կարենայ տարփողել «Արեւելականքներ»ու եւ «Ոճիւրի մը պատմութեան» հեղինակին գործը: Ինձի ճշմարտապէս տարօրինակ կը թուի որ ֆրանսական Ակադեմիան, իր անդամներուն մէջ հաշուելով հանդերձ բարձր հոգևով բանաստեղծներ, մտածողներ եւ պատմաբաններ, արտառոց գաղափարն ունեցած ըլլայ իրեն իրը

ներկայացուցիչ պ. Հանոթօն ընտրել՝ այսքան մեծաշուք եւ նշանակալից ասիթի մը մէջ: Յաւր զոր այս ձախորդ ընտրութիւնը կ'ազդէ Հայերուն, այսքան մեծ է որքան իրենց պատգամ ապշու թիւնը: Եւ կը կարծեմ թէ բոլոր օտար ժողովուրդները, ինչպէս, եւ վստահ եմ այդ մասին, շատ մը ֆրանսացիներ՝ առանց կուսակցական խտրութեան, պիտի զգան նոյն ցաւն որ նոյն ապշու թիւնը:» Ա. ԶՊԱՆԵԱՆ

ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԿԿՈՅԻ ՀՍՐԻԻՐԱՄԵԱԿՆ ԵՒ ԲԱՐԻՁԻ ՀԱՅԵՐԸ — Այն վեհաշուք հանդէսին, որով ֆրանսա տօնեց Վիքթոր Հիւկոյի հարիւրամեակը, հայ ժողովուրդը բարոյական պարտականութիւն ունէր իր հրախառագիտութեան որ յարգանքի բաժինը բերելու: «Անահիտ»ի տնօրէնը եւ պ. Էտկար Շահին, բարիւզաբնակ հայ արուեստագէտներու եւ գրասէրներու խումբի մը կողմէ, յայտնեցին Բարիդի թաղապետական խորհուրդին որ կը ցանկալին մասնակցիլ Քաղաքատան մէջ կատարուելիք առաջին հանդէսին ուր ֆրանսական եւ օպար պատգամաւորութիւնները պիտի ընդունուէին Բաղիդի թաղապետութեան եւ իրենց մեծարանքը պիտի յայտնէին Հիւկոյի յիշատակին: Թաղապետական խորհուրդը հրաւիրեց պ. պ. Շահինն ու Զօպանեանը այդ հանդէսին, (ինչպէս եւ փետր. 28ին քաղաքատան մէջ արուած արուեստագիտական երկոյցին): Պ. Զօպանեան հետեւեալ բանախոսութիւնն արարասանեց՝ յանուն հայ պատգամաւորութեան:

« Պարոններ,

« Վիքթոր Հիւկոյի յիշատակին գործ ֆրանսա կը տօնէ այս պահուս, կը բերեմ խոնարհ բայց ջերմեռանդ հիացման տուրքը հեռաւոր ու դժբաղդ ժողովրդի մը. եւ վստահ եմ որ այս տօնոյն ծաղիկը զոր կ'աւելցնեմ տիեզերական մեծարանքի շքեղ փունջին, մասնաւորապէս պիտի յուզէ հոգին մեծ բանաստեղծին, որ դժբաղդները, հեղեքեալները սիրեց եւ որ ազատութեան համար մաքառողներն ու սառապողները պաշտպանեց:

« Հայերը խանդավառ պաշտամունք մը կը տաժեն Վիքթոր Հիւկոյի գործին համար: Մեր գրանմուտները կը սքանչանան «Գարեբու Աւանդավէպ»ին հեղինակին արտայայտական հսկայ զօրութեան, մարդկային անցեալ ու ներկայ պատմութեան բոլոր տեսիլները վերակենդանացնող կամ վերաստեղծող իր երազատես վիթխարի երեւակայութեանը վրայ: Կը պաշտեն արտ եւ վեհախնձն մտածողը որ

տիեզերական Հանրապետութիւնը երազեց : ու մարդոց քարոզեց , հոյակապ երգերով , հաւատք ունենալ սիրոյ , աղատութեան ու եղբայրական երջանկութեան ապագայի մը կը յարգեն գործիչը , որ ա՛յնքան կարծր ու յամառ պայքար մը մղեց կայսերականութեան դէմ , եւ որուն փնտրութիւնը քննարկ միջ եղաւ հոգեկան այն մեծ ուժերէն , միջառնութիւնը զօրեղ քան բոլոր նիւթական ուժերը , որոնք տապալկեցին բռնապետական պատուարները եւ ճամբան բացին ռամկավարութեան վերելքին : Բայց մեր գրաւոր մտնորէն անդին բոլոր Հայերն ալ կը ճանչնան Հիւկոյի գործը , շնորհիւ զմայլելի «Քըշուառներ» վէպին , զոր մեր յեռին շինականը , մեր գիւղացի վարժապետներու ամենէն ազգայն կարգացած ու նորէն կարգացած է եւ որ մեր ժողովրդին համար անսակ մը երկրորդ Աւետարան դարձած է : Այդ գիրքը , հացի պէս բարի , արեւու պէս պար , հայ հոգեւոյն վրայ գործած է ազգեցեալիս մը այնքան բարեբար որքան խորին , զայն կը թիւնայ , ամբաստանող , մեծցուցած է . Վերջին Հիւկոյի անունը սրբազան անուն մը դառնալ է Հայոց համար , որոնք զայն կ'արքայապահեն այնքան երկրի զամութեամբ որքան անունը Բաբելոն , մեր ազգային մեծ վիպասանին որ հրեղէն էջերու մէջ վերապրեցուց մեր հայրերուն փառաւոր պայքարները եւ իր եղբայրները մզեց պապենական արի արանդութիւնը վերանորոգել՝ գիրենք խեղճ ու նուաստացնող լուծը թօթափելու համար Հիւկոյի անունը Հայոց համար խորհրդանշանական անուն մը դարձած է . ան կը նշանակէ արգարութիւն , աղատութիւն , գեղեցկութիւն , քաջասրտութիւն , Դադափարի համար ազնիւ տառապանք , — եւ կը նշանակէ Պրանսա , որովհետեւ Պրանսան մեղի համար յաբոսնական գիտնորն է մարդկային հոգեւոյն այդ վեհ խոյանքներուն , այդ նոր իրական հաւատարմութեան , եւ Պրանսան ամբողջապէս խտացած նոյնացած է Հիւկոյի գործին մէջ :

« Ահա ինչու Բարեզի Հայերը պարտք համարեցան մասնակցել այդ հանգիստին որով Պրանսա իր մեծ քերթովն հանձարը կը փառաբանէ : Եթէ ցաւազին պայմաններ մեր եղբայրները հայրենի հողին վրայ երկայն ու մընայլ անձկութեան մը մէջ կորաքամակ չպահէին , Հայաստանը ինքն իսկ իբրեւ պատգամաւոր պիտի զրկէր իր զաւակներէն մէկ քանին , որոնք պիտի գային բերել Հիւկոյի հոգիին՝ մեծարանքը անոնց որ լացած են «Քըշուառները կարգաւոր եւ անոնց որ սուրբ բոցի մը իրենց կուրծքն այրելն գագայած են Արեւելականը»

ներ» ու եւ «Պատուհասքներ» ու երգն ունկնդրելով : Վստահ եմ սակայն որ այս պահուստ բոլոր Հայերը մտքով ձեզի հետ հաղորդակից են , եւ թէ ձեզի հետ կ'օրհնեն յիշատակը ձեր բարի հրակային , որոնք մեծ ստուերը զերենք կ'արքայապահէ իրենց տաժանելի պայքարին մէջ եւ որուն անկորուստ ձայնը բոլոր արգար դասերուն անխուսափելի յաղթանակն իրենց կ'պահանջէ :

Հայերէ զատ կային չէի , բոլորն ալ , սերպ , ուսու , յոյն , հայրթեան պատգամաւորութիւնները , որոնք բոլորն ալ , թաղապետական խորհրդի նախագահ պ . Տոսէի եւ Սէնի նահանգին քաղաքագլուխ պ . տը Աելվի բարի-գալուստի խօսքերէն յետոյ , իրենց յարգանքի արտայայտութիւնն ըրին Հիւկոյի յիշատակին : Ինչպէս եւ այն երկրին որ Հիւկոյ արտազրեց :

Բարեզի Պրանսացի Ուսանողաց Միութիւնը նմանապէս պատգամաւորութիւն մը զրկած էր : Յաւալի է որ Բարեզի հայ ուսանողները մտածած չըլլան մասնակցելու այդ հանգիստին :

Պ. ՖՐԱՆՍԻ ՏՐ ԲՐԷՍ ԱՆՍԷԻ ՄԷԿ ԲԱՆՍ. ԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ . — «Էօրճէէն» կը հրատարակէ նկարագրութիւնը այն բանախօսութեան զոր մեծանուն հայասէր պ . Ֆ . տը Բրէսանսէ կատարեց , Եւրոպայի հայ ուսանողաց Միութեան հրատարակ , ժընէվի վերջին արտադրանքն մէջ : Պ . տը Բրէսանսէ բացատրած է արգարութիւնը հայկական պայքարին , «Պատերազմը կ'ատեն , ըսած է , բայց կայ պատերազմ մը որ նուերական է , այն է հայութեան պատերազմը զինքը կեղեքող բռնաւորին դէմ» :

«Դաշնակցականութիւնը , եղբակացուցած է պ . տը Բրէսանսէ , այն ոչ ժիմնէ որ Սուլթանէն կեղեքուած ժողովուրդներուն զօրաւորութիւնները պիտի լուծէ : Մանկատան պետութիւնը պէտք է որ վերջ ի վերջոյ միմիայն ընդհանուր գերիշխանութիւն մը պահէ : Այդ է Արեւելքի խորհրդին բանալին , բայց այս պահուստ մեր ստիպողական պարտականութիւնը Հայոց զիմաքրութեանը մեր աջակցութիւնը անվերապահօրէն ընծայելն է :»

Ստուար բազմութիւն մը խոնուած է լսելու համար պ . տը Բրէսանսէի բանախօսութիւնը որ յաճախ ընդհատուած է ըստն ծափահարութիւններով :

ՀԱՅ ՈՐԲԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ . — Ամերիկայէն, ազգային մը (պ. Վ. Ռ. Թորոսեան, Ուէսթ Հոպոքն) մեզի հետեւեալը կը գրէ. — «Անահիտ ամսաթերթի Գ. տարի թիւ 10-11ին մէջ «Անահիտ լուր մը» խորագրին տակ ձեր ստուգած մէկ լուրը հրատարակած էիք թէ պ. Թոքաթեան, Մանչեսթրէն, խոստացած է երկուհազար ոսկի նուիրել Օուընս Գոլէճին, պայմանով որ այդ քոլէճը երկու հայ որբ յանձն առնէ անուցանել եւ կրթել, եւ թէ այս նուիրատութիւնը չէ ընդունուած անբաւականութեան պատճառով: Կը խնդրեմ որ հրատարակէք «Անահիտ»ի մէջ, ի գիտութիւն պ. Թոքաթեանին եւ այն ամէն հարուստ ազգայնոց որոնք կ'ուզեն բարերարել իրենց ազգին, թէ Ամերիկայի պատուաւոր եւ բարձր քոլէճներէն մին, «Բարք-Գոլէճ»ը, իր ներքին կանոնաց համաձայն, պիտի կրնայ անուցանել եւ կրթել երկուհազար ոսկիով ՏՍԱԸ որբ՝ փոխանակ երկուքի, իսկ 200 ոսկիով՝ մէկ որբ: այս քոլէճը առիթ կ'ընծայէ նաեւ ուսանողին արհեստ մըն ալ սորվելու:

Գոլէճի հասցէն է՝
Park College, Parkville, Mo. U. S. A. »

ԻՍՔԷՆՏԷՐ-ՔԱԼԻՐՈՒՄԻՆԻՆԻՆ ԴԱՏԸ . — Դատը զոր պ. Իսքէնտէր բացած էր պ. Քալրաքճեանի դէմ, տեղի ունեցաւ փետրուար 1ի օրը Բարիզի պատժադատ ատեանի 10րդ սենեակին առջեւ: Պ. Ալպէր Քլեմանսօ փաստաբանեց պ. Իսքէնտէրի համար, պ. Տրլիկան պ. Քալրաքճեանին համար: Դատարանը դատապարտեց պ. Քալրաքճեանը, իբրեւ անուանարկիչ, 50 ֆրանք տուգանքի (amende) եւ 100 ֆրանք վզենակի (dommage intérêts):

ՉՕՊԱՆԵԱՆ-ՔԱԼԻՐՈՒՄԻՆԻՆԻՆ ԴԱՏԸ . — Դատը զոր «Անահիտ»ի տնօրէնը բացած էր պ. Քալրաքճեանի դէմ, տեղի ունեցաւ փետր. 28ին, պատժադատ ատեանի 9րդ սենեակին առջեւ: Պ Անաթոլ Ֆրանսս եւ պ. Էտիար Շահին եկան անձամբ իրենց յարգանքը յայտնել պ. Չօպանեանի նկարագրին եւ գործին նկատմամբ: Պ. պ. Վիքթոր Պերար եւ Բիէր Քիյեար նա-

մակներ ուղղած էին նոյն իմաստով: Պ. Քալրաքճեան դատապարտուեցաւ 100 ֆրանք տուգանքի եւ 500 ֆրանք վզենակի:

ԼՈՅՍ . — Այս տիտղոսով նոր թերթ մը սկըսած է հրատարակուիլ Քէմպրիճի մէջ, խմբագրութեամբ պ. Մ Մինասեանի: Այդ թերթը պիտի ըլլայ կիսամսեայ եւ պիտի ունենայ զուտ գիտական պարունակութիւն մը: Բաժանորդագիրն է տարեկան կրեք ու կէս ֆր.: Հասցէ՝

LOUYCE, published by M. Minassian,
51 Flagg st., Cambridge, Mass., U. S. A.

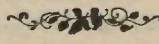
ՊԱՏԱՆԻ . — Պ. Կ. Թումայեան, իր Չիլուէլի որբանոցին մէջ հաստատած է տպարան մը եւ սկսած է հրատարակել ամսաթերթ մը «Պատան»ի անունով, զոր կը խմբագրեն իր սաները Տարեկան բաժանորդագիրն է 3 ֆրանք: Հասցէ՝
Rédaction du „Badany“, Chigwell, Essex,
LONDON.

— Հանոյքով կ'իմանանք որ պ. Սեպուհ Պէկեան պատուոյ յիշատակութիւն մը ընդունած է ազջիլ մը ներկայացնող կիսարձանին համար զոր ի տես դրած էր 1800ի Տիեզերական Արուեստահանդէսին մէջ:

— Թեհրանէն մեզի կը հաղորդեն թէ նախաձեռնութեամբ պ. Տիգրան Զաւէնի, տեղւոյն Հայերը որոշած են «Ժողովրդական Համալսարան» մը հիմնել:

— «Անահիտ»ի խմբագրութիւնը շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ ողբացեալ Տիգրան Երկաթի կենդանադիրը, գծագրուած՝ պ. Ն. Տէմիրճեանի ձեռքով, զոր Դահիրէի Դաշակցական «Բաֆֆի» խումբը հրատարակած է եւ որուն վաճառման հասոյթը պիտի յատկացուի ազգային գործին:

— Մեծ ուրախութեամբ կ'իմանանք որ պ. պ. Ժորժ Քլէմանսօ եւ Ֆ. տը Բրեսանսէ որոշած են ներկայանալ իբր ընտրելի՝ յառաջիկայ խորհրդարանական ընտրութեանց: Իրենց յաջողութիւնը անտարակուսելի է: — Հայկական դատը ֆրանսական խորհրդարանին մէջ զինքը ջերմօրէն պաշտպանող երկու հօրձայն պիտի ունենայ:

ՊԱՏԳԱՄԱԽՈՐԻ ՄԸ Յ ՈՒՇԱՏԵՏՐԷՆ

(Շար. 1)

23 Յունիս. — Խրիմեան սեղանին վրայ ըսաւ՝ «Եթէ այս դործը չյաջողի, այն ատեն զիտեմ ինչ պիտի ընեմ եւ ըսեմ, իրենց խելքին հաւնեցան եւ մեր խօսքը բանի տեղ չգրին:»

— Ի՞նչ է խօսքդ որ բանի տեղ գնել չին ուզեր, հարցուցի:

Ի սկզբան չուզեց ըսել, բայց երբ պնդեցի ըսաւ:

— «Ես առաջին օրէն երեք բան առաջարկեցի. ա. Մածուկ բան չընել, այլ յայտնի. բ. այս գործին 10,000 ոսկի յատկացնել, եւ գ. բոլոր առաջնորդները Պոլիս հրաւիրել եւ անոնց խորհրդով գործել.»

— «Երկուքին համար իրաւունք չունիս, ըսի. մտցեր եւ Պոլիսը. միթէ կարելի՞ էր այս աշխատութիւնը չծածկել թրքէն. առաջնորդները ժողովելով ի՞նչ արդիւնք պիտի ունենայինք, եւ միթէ կարելի՞ էր զանոնք Պոլիս բերել երբ այն գէշ օրերուն մէջ ամէն մէկը իր հօտին քով պէտք էին:»

— «Այո՛, ըսաւ, դուք Պոլսեցիք դաւաճացիները մարդու տեղ չէք դնել. առաջնորդները հիմա ի՞նչ կ'ընեն որ անոնց ներկայութիւնը այնչափ հարկաւոր ըլլայ:»

— «Հայրիկ, ըսի, այդ գաղափարը շատ անգամ կը կրկնես, իբր թէ Պոլսեցին զգաւառացիին մարդու տեղ դնել, այդ շատ սխալ է եւ նոյն իսկ վտան, աւոր ու ապագային կը սպառնայ. այդ կարգի խտրութեան գաղափարներդ այս օրէն սերմանելը լաւ հետեւանքներ չունենար. հարկաւ ամէն մարդ աստիճանաբար գիտէ, ով որ շատ ուսած է, շատ մարդ կը տեսնէ ու շատ մարդ կը լսէ ու խելք ալ ունի, Դա աւելի գիտէ եւ պէտք է որ յարգուի այն. նոյն իսկ Պոլսոյ մէջ ամենքը հաւասար չեն. ես կը խոստովանիմ որ զմեզ այժմ առաջնորդողները ինչ աւելի հմուտ են քաղաքական կենաց եւ ես պէտք է հետեւիմ անոնց, բաւական է որ տեսնեմ եւ գիտնամ թէ ազգին օգտակար է անոնց ընթացքը. իսկ եթէ առաջնորդները այնչափ հարկաւոր չեն, ինչո՞ւ

այսքան հոգ կ'առնինք իրենց համար, հարկ է այն ատեն վերցնել. սակայն ես կը կարծեմ որ ժողովուրդը անոնց ներկայութենէն օքուտ կը քաղէ եւ ոյս կ'առնէ. այսպիսի ժամանակի մէջ եթէ անոնք հեռանան, հետեւանքը գէշ կ'ըլլայ, թող որ անոնց ամենէն ալ պէտք եղած լոյսը առնելու յուսալ տեղի չունի. Պոլսոյ մէջ առաջնորդ եղող եւ գաւառները լաւ ճանչցող եկեղեցականներ կան, ահա դուն, ահա պատրիարքը եւ ութ-տաս ալ եպիսկոպոսներ ձեզի հետ ստորագրեցին այս գործին թղթերը: Իսկ գրամի մասին ըսածդ իրաւացի է. ես ալ ըսի ի սկզբան թէ դրամ պէտք է եւ գրամով շատ դիւրութիւններ կրնայինք ունենալ, բայց աղքատ ազգ մ'ենք, այսօր այսչափը կրցաւ ընել, ասոր ալ գո՛հ ըլլալու է:»

Աւ խնդիրը փակուեցաւ:

— Կորչաքոֆէն ունկնդրութիւն խնդրելու գիր գրուեցաւ:

24 Յունիս, — Կորչաքոֆի այցելութեան դացին ժամը 11ին եւ ժամը 4ին ալ կայսրուհւոյն ներկայացան:

Երեկոյին, Նարպէյ եւ Չերազ երեկոյթին դացին, եւ հրահանգ տուի Չերազի որ Վատինկ-թոնի ըսէ թէ պատրիարքը շնորհակալութիւն եւն հեռագրած է. տեսնել նաեւ Պիղմարքը, Սոլղպէրին եւ Շուվալոֆը եւ ունկնդրութիւն խնդրել Պիղմարքի համար՝ Պիւլօէն:

«Յայմզ»ի թղթակիցները տեսել անհաճոյ յօդուածին համար, եւ մասնաւորաբար նարպէյը ասանձին չթողուլ:

— Եկան եւ միայն Շուվալոֆին յաջողեր են. Քարաթոտորիէն ալ Նարպէյ ունկնդրութիւն խնդրեր է:

25 Յունիս. — Խրիմեան Շուվալոֆի երթալ չուզեր աւարկելով թէ ինք կուտքի նման կը նստի եւ իրենք կը խօսին, ու իրմէ անել խօսիլ կամ իրեն հասկցնել չունին: «Երեք ամիս է որ այս բանը կ'ըլլայ, կ'ըսէ, եւ քանի որ նշանակութիւն մը չունիմ, ինչո՞ւ գամ. կարելի է ես կարեւոր խորհուրդ մ'ունիմ, կամ հարցման մը, խնդրոյ մը վրայ լաւ պատասխան մը պատրաստած եմ» Չերազ կ'ըսէ թէ տեսակցութիւնները այնչափ կարճ եւ աճապարանօք կ'ըլլան որ ժամանակ չմնար թարգմանելու եւ իրմէ պատասխան առնելով հաղորդելու. ինքը միշտ յանուն իւր կը խօսի եւ կը զգայ թէ բնաւ անոր պատկառանաց վնաս մը չըլլար:

ՍՏԵՓԱՆ ՓԱՓԱՋԵԱՆ

(Շարունակելի)

(1) Տես Անահիտ Բ. սարի թիւ 9-10-11:

ՕՍՄԱՆՑԻ ԱԶԱՏԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ

o—o

Օսմանցի Ազատականներու համաժողովը, զոր կազմակերպած էին Տամատ-Մահմուտ-փաշայի երկու որդիները, իշխան Սապահէտտին եւ իշխան Լուծֆուլլահ, իր նիստերն սկսաւ ի Բարիզ փետրուար 4ի օրը:

Կազմակերպիչները հրաւէր ուղղած էին վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութեան, հայ յեղափոխական Դաշնակցութեան օսկան «Դրօշակ» խմբագրութեան եւ «Հնչակ» թերթի խմբագրութեան: Այս վերջինը չէր պատասխանած, իսկ «Դրօշակ» խմբագրութիւնը եւ վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութեան կեդր. վարչութիւնը իւրաքանչիւրն երեք պատգամաւոր զրկած էր համաժողովին մասնակցելու համար:

Յրահասկան կառավարութիւնը նախ արգիլելից համաժողովին գումարումը, բայց խումբ մը ազդեցիկ երեսփոխաններու եւ քաղաքական անձնաւորութեանց զիմուհներուն վրայ՝ թոյլ տուաւ որ ան տեղի ունենայ, մասնաւոր անհատի մը տան մէջ, եւ պայմանաւ որ անոր ատենագրութիւնը հրատարակուի է առաջ ֆրանսական կառավարութեան հաղորդուի:

Հնչակեան եւ Դրօշակեան պատգամաւորները անհրաժեշտ համարեցան, համաժողովին մասնակցելէ առաջ, իրարու հետ համաձայնիլ իրենց ընկելիք ուղղութեան մասին. ունեցան նախնական խորհրդակցութիւններ որոնց մէջ որոշեցին համաժողովին ամբողջ ընթացքին մէջ համախոհաբար գործել. հնչակեան եւ դրօշակեան պատգամաւորները այդ որոշման հաւատարիմ մնացին համաժողովին սկզբէն մինչեւ վերջը. եւ այսպէսով Ազատական Օսմանցիները տեսան ոչ թէ երկու կուսակցութեանց ներկայացուցիչները, այլ վեց Հայեր՝ ներկայացուցիչ հայկական դատին:

Համաժողովին մասնակցելէ առաջ հնչակեան եւ դրօշակեան պատգամաւորները նախապատրաստական տեսակցութիւններ ունեցան նաեւ երկու իշխաններուն եւ Իսմայիլ-Քէմալ պէյին

հետ, ու այնատեն միայն իրենց վերջնական համաձայնութիւնը տուին համաժողովին պատգամաւորներու մասնակցելու, երբ տեսան որ համաժողովին կազմակերպիչները ամբողջութեամբ կ'ընդունէին հայոց ծրագիրը, այսինքն 61րդ յօդուածին, ինչպէս եւ 1895 մայիս 1'ի մեմօրանտօսին եւ անգլիական յաւելումին գործադրութիւնը:

Համաժողովին մասնակցելու հրաւիրուած էին նաեւ մէկ քանի բարիպարնակ Հայեր, ուրոնցմէ պ. պ. Չերազ եւ Բասմալեան միայն պատասխանած էին այդ հրաւէրին. Այս երկու պարոնները համաժողովին մէջ յայտարարելով հանդերձ որ իրենք չէին պատկաներ ուրիշ յեղափոխական կուսակցութեան, յայտնեցին թէ կը յարէին այն յայտարարութեան զոր հնչակեան եւ դրօշակեան պատգամաւորները ներկայացուցին համաժողովին:

Ազատական Օսմանցիներէն ներկայ էին եւրեսուհի չափ անձեր որոնց մէջ պէտք է յիշել «Մէշվէրէթ» խմբագիր Ահմէտ-Րիզայէյ, իր Հալիլ-Կանէմ եւ Ալպէր-Յիւսա աշխատակիցներով, հօճա-Փատրի, «Օսմանլը» թերթին խմբագիր տօքթօր Ալպէր, Ֆախրի-պէյ, Միթհաս փաշայի որդի Ալի-Յայտար պէյ, պ. պ. Սաթա, Միւզիլիս-Կիքիս եւ Ժորժ Տօրիս Յոյները, «Ալպանիս» թերթի խմբագրապետ պ. Տերվիշ Հիմա Ալպանացի, «Քիլիսիս» թերթի խմբագիր Ապտիլբրահման-պէյ Պէտրիսիան Քիլիսիս, եւն:

Համաժողովը ունեցաւ վեց նիստ որոնց առաջին երկուքը գումարուեցան պ. Լըֆէվր-Բոնիթալիսի բնակարանը եւ վերջին չորսը Ապտիլբրահման ու Լուծֆուլլահ իշխաններուն տունը:

Համաժողովը իրեն նախագահ՝ ընտրեց Սապահէտտին իշխանը, փոխ-նախագահ հայ պատգամաւորներէն պ. Միսեանը եւ Յոյներէն պ. Սաթա, քարտուղար տօք. Ալպէրը, եւ յետոյ՝ երբ ան հրաժարեցաւ վիճարանութեան մը առթիւ, պ. Ժորժ Տօրիսը:

Իմանալով որ համաժողովին լեզուն թրքերէն ըլլալ որոշուած էր, հնչակեան եւ դրօշակեան պատգամաւորները առաջուց պահանջած էին կազմակերպիչներէն որ ֆրանսերէնը գործածուէր իբրեւ համաժողովի պաշտօնական լեզուն բայց նկատելով որ օսմանցի անգամներէն շատերը ֆրանսերէնին անտեղեկ էին համաձայնեցան որ երկու լեզուները գործա-

ծուէին հաւասարապէս աշխնքն թէ իւրաքանչիւր ֆրանսերէն ատենարանութիւնը թրքերէնի թարգմանուէր, եւ փոխադարձաբար :

Համաժողովին սկսելէն առաջ դրօշակեան եւ հնչակեան պատգամաւորները զարմանք եւ ցաւ յայտնած էին որ Մակեդոնական երկու քոմիթէներուն հրաւէր զրկուած չըլլար, եւ պահանջած էին որ այդ հրաւէրը ուղղութիւնոնց . կազմակերպիչները առարկութիւն ըրին մակեդոնական հարցի զոյու թեան գէմ, բայց հայ պատգամաւորներու պահանջի վրայ համաձայնեցան հրաւէր զրկել «Իրօշակ» ի խմբագրութեան միջոցով, «Եւրոպական Թուրքիոյ Պուկարներու» . իրենց հրաւէրը անպատասխան մնաց : Համաժողովին սկսելէն անմիջապէս յետոյ հայ պատգամաւորները հրապարակաւ բողոքեցին Մակեդոնական խնդրոյն հանդէպ Օսմանցի ազատականներու բռնած դիրքին գէմ եւ ցաւ յայտնեցին որ Մակեդոնական քոմիթէներու ներկայացուցիչներն ալ չէին գտնուեր համաժողովին մէջ . այդ յայտարարութիւնը իրենց պահանջով ատենագրութեան մէջ արձանագրուեցաւ :

Սապահետտին իշխանը կարգաց հետեւեալ որոշողութիւնները՝ առաջարկելով զանոնք համաժողովին անգամներուն քուէարկութեանը .

« 1. Ամէն համերաշխութիւն կը մերժենք »
« օսմանեան ժողովուրդներուն եւ այն ռեժիմին միջեւ որուն ներքեւ կ'ապրինք քսան . եւհինգ տարիներէ ի վեր, հարստահարութեան ռեժիմ որ միակ ազգիւրն է կայսրութեան մէջ »
« գործուող շարագործութեանց որով բովանդակ մարդկութեան զայրոյթը կը զրգոեն . »

« 2. Մենք կը ձգտինք կայսրութեան այլեւ այլ ժողովուրդներուն եւ ցեղերուն միջեւ հաստատել համաձայնութիւն մը որ պիտի ապահովէ ամենուն, առանց խտրութեան, լիակատար վայելուժը իրենց իրաւունքներուն որոնք կայսերական «հատի» երով ճանչցուած եւ միջազգային դաշնագրերով նուիրագործուած են, իրենց միջոց պիտի հայթայթէ տեղական վարչութեան մասնակցելու իրենց որինաւոր բաղձանքն ամբողջապէս զօհանցնելու, զանոնք պիտի դնէ հաւասար աստիճանի վրայ՝ բոլոր քաղքեհիներու իրաւանց ինչպէս եւ պարտուց տեսակէտով, անոնց պիտի ներշնչէ հաւատարմութեան եւ անձնութեան զգացումը Օսմանեան գահուն եւ հարստութեան հանդէպ որ միայնկարող է

» պահպանել իրենց միութիւնը :

« 3. Չանալիք պիտի ըլլանք ամէն առթիւ »
« օսմանեան բոլոր ժողովուրդներուն իղձիրը »
« եւ բոլոր հայրենասէրներուն ճիգերը համախմբելով գէպ ի սա երրեակ նպատակը . »
« Ա. պահպանում օսմանեան կայսրութեան ամբողջութեան եւ անշուծելիութեան, Բ. երկրին ներքին գործոց մէջ՝ վերահաստատում կարգաւորութեան եւ խաղաղութեան, եւ Գ. Յարգանք պետութեան հիմնական օրէնքներուն, մասնաւորապէս 1876ին հաստատուած Սահմանադրութեան, որ անոնց ամենէն կարեւոր մասն է եւ որ ամենէն ապահով եւ ամենէն թանկագին երաշխիքը կը ներկայացնէ ընդհանուր բարենորոգմանց »
« օսմանեան ժողովուրդներու քաղաքական ազատութեանց եւ իրաւանց՝ ընդգէմ կամաչականութեան : »

« 4. Մեր հաստատ որոշողութիւնը կը հրուշակենք միջազգային դաշնագրերը յարգելու »
« եւ մասնաւորապէս Պերլինի դաշնագիրը, որուն տրամադրութիւնները վերաբերմամբ Թուրքիոյ ներքին կարգաւորութեան, պէտք է որ տարածուին պետութեան բոլոր նահանգներուն մէջ : »

« ԵԶՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Աստիճ ըլլալով այն սկզբունքները որոնց վրայ հաստատուած է համաձայնութիւնը, կը կազմենք մշտական քոմիթէ մը որ պիտի ջանայ այս սկզբունքներն իրականացնել, եւ պիտի ընէ հարկաւոր գիժու միտքը 1856ի Բարիզի դաշնագիրն ու 1878ի Պերլինի դաշնագիրն ստորագրող պետութեանց մօտ, անոնց բարոյական աջակցութիւնը եւ անոնց կողմէ բարեացակամ գործողութիւն մը ձեռք ձգելու համար, իրեն նպատակ ունենալով գործագրել Տաճկաստանի ներքին կարգաւորութիւնը պայմանադրող միջազգային յանձնառութիւնները ինչպէս եւ այդ վերոյիշեալ դաշնագրերէն բղխող բոլոր միջազգային որոշմագրերը, եւ զանոնք պատշաճեցնել պետութեան բոլոր վիճակներուն՝ աստիճ մէ իւրաքանչիւրին ամենէն օգտաւէտ եղանակովը : »

Հայ պատգամաւորները յայտարարեցին որ պիտի չքուէարկեն այդ որոշողութիւնները որոնց ինչ ինչ կէտերուն համաձայն չէին, եւ ծանուցին թէ իրենք զուգընթաց յայտարարութիւն մը պիտի ներկայացնէին համաժողովին : Դիտել տուին մասնաւորապէս թէ Հայերը կը

բաղձային Տաճկաստանը դաշնակցական սե-
 ժիմէ մը առաջնորդուած տեսնել, մինչդեռ
 Ազատական Օսմանցիներու որոշողութիւնները
 կերտնական ձուլման, նոյնացման ուժիմի մը
 հաստատման կը ձգտէին. բողոքեցին մանա-
 լանդ որոշողութեանց հրդ յօդուածին դէմ որ
 կ'ըսէ թէ «Պերլինի դաշնագրին տրամադրու-
 թիւնները, Թուրքիոյ ներքին կարգաւորման
 վերաբերմամբ պէտք է որ տարածուին կայս-
 րութեան բոլոր նահանգներուն» . պարզեցին
 թէ Յարդ յօդուածը չէր կրնար տարածուիլ
 կայսրութեան ուրիշ նահանգներուն վրայ,
 քանի որ ան խմբագրուած է միմիայն հայ-
 կական նահանգներու տեղական, ցեղային
 մասնաւոր պէտքերն աչքի առջեւ ունենալով .
 ըսին թէ Ազատական Օսմանցիները իրաւունք
 եւ նոյն իսկ պարտք ունէին ուրիշ նահանգնե-
 րու մէջ տեղական պէտքերուն համապատաս-
 խանող բարենորոգումներ մտցնել, բայց իրա-
 ւունք չունէին պետութեան բոլոր նահանգ-
 ներու վրայ տարածումը պահանջել այնպիսի
 բարենորոգմանց գոր Եւրոպան պաշտօնապէս
 միմիայն հայկական նահանգներուն համար ան-
 հրրածեշտ է նկատած :

Հայ պատգամաւորները նկատեցին վերջա-
 պէս թէ իրենք չէին կրնար ընդունիլ որ
 1876ի Սահմանադրութիւնը համարուէր ամե-
 նէն ապահով եւ ամենէն թանկագին երաշխի-
 քը օսմանեան ժողովուրդներու քաղաքական
 ազատութեանց եւ իրաւանց՝ ընդդէմ կամա-
 յականութեան, քանի որ Հայերը իրերու բնա-
 կան բերմամբ եւ պատմական դէպքերու դառն
 փորձերով ստիպուած են իրենց պահանջած եւ
 Եւրոպայէն պաշտօնապէս ճանչցուած մասնա-
 ւոր բարենորոգմանց միակ երաշխիքը միջազ-
 գային դաշնագրերուն մէջ տեսնել :

«Եզրակացութիւնը» որուն մէջ շրական
 մտքով որոշուած էր եւրոպական միջամտու-
 թեան խնդիրը, բունն վէճ մը յարոյց ազա-
 տական օսմանցիներուն միջեւ . այդ որոշողու-
 թիւնը որ Իսմաիլ-Քէմալ պէյի եւ Կրկու իշ-
 խաններու ուղղութիւնը կը ցոլացնէ եւ Տաճ-
 կաստանի մէջ բարենորոգմանց գործադրումին
 համար Եւրոպայի գործակցութիւնը ան՝ րա-
 յեշտ կը նկատէ . սաստիկ բողոք մը բաշճա-
 ցուց Ահմէտ-Րիզաի եւ իր կուսակիցներուն
 կողմէն, որոնք հակառակեցան Եւրոպայի գոր-
 ծօն միջամտութեանը հրաւէր կարգալու գա-
 ղափարին եւ յայտարարեցին որ օսմանցիները

իրենց երկրին բարենորոգումն իրենց ձեռք-
 վը պէտք է կատարեն, եւ Եւրոպայէն՝ ի հար-
 կին՝ պէտք է միայն բարոյական աջակցու-
 թիւն մը խնդրեն :

Հայ պատգամաւորները ջերմօրէն պաշտպա-
 նեցին «Եզրակացութեան» այդ կէտը, նկատե-
 լով որ եւրոպական միջամտութեան անհրա-
 ժեշտութիւնն ընդունիլը փրկարարնորութիւն
 մըն էր Ազատական Օսմանցիներուն գործու-
 նէութեան մէջ, թէ այդ միջամտութենէն ա-
 նոնք չեն կրնար խուսափիլ՝ ի նկատի ու-
 նենալով միջազգային պայմանները որոնց
 ենթարկուած է Թուրքիան Այդ որոշողութիւ-
 նը ընդունուեցաւ քուէից մեծամասնութեամբ .
 Յետոյ համաժողովը ունկնդրեց հայ պատ-
 գամաւորներուն յայտարարութիւնը, որ հե-
 տեւեալն է .

- « Հնչակեան եւ Դրօշակեան հայ քումիթէ-
 » ներու պատգամաւորները կը յայտարարեն .
 » 1. թէ հայ քումիթէները պատրաստ են ա-
 » զատական օսմանցիներուն հետ գործակցիլ՝
 » արդի ուժիմը կերպարանափոխելու նպատա-
 » կով ձեռնարկուած ամէն գործողութեան .
 » 2. թէ այդ ընդհանուր գործունէութենէն
 » դուրս, հայ քումիթէները պիտի շարունակեն
 » իրենց մասնաւոր անկախ գործունէութիւ-
 » նը, յայտնի ըլլալով որ այդ գործունէու-
 » թիւնը ուղղուած է արդի ուժիմին դէմ եւ ոչ
 » թէ Թուրքիոյ միութեան եւ գործարանաւո-
 » թական գոյութեան դէմ .
 » 2. թէ իրենց մասնաւոր գործունէութիւնը
 » ուրիշ նպատակ չունի արդէն բայց կ'ըն-
 » անմիջական գործադրութիւնը ձեռք ձգել
 » Պերլինի դաշնագրին Յարդ յօդուածին, 1895
 » մայիս 11ի մեմօրանտումին եւ անոր յաւել-
 » լուածին, ինչպէս եւ այն բարենորոգմանց
 » որ յանուն հայ քումիթէներու ղիւանապիտա-
 » կան միջոցով Ֆրանսական կառավարութեան
 » յանձնուած յիշատակագրերուն մէջ յիշուած
 » են : »

Ազատական օսմանցիներէն ոչ ոք դիտողու-
 թիւն չ'ըրաւ այս յայտարարութեան մասին .
 միայն անոնցմէ ոմանք հարցուցին թէ ին-
 չու Հայերը ու եւ ակնարկութիւն չեն ըրած
 Սահմանադրութեան վերահաստատման հարցին
 եւ խնդրեցին որ հայ պատգամաւորները իրենց
 մտածումը պարզեն :

Հայ պատգամաւորները յայտարարեցին թէ
 հայկական նահանգներէն դուրս օսմանեան

պետութեան բոլոր մասերուն բարենորոգման գործը շատ յարգելի գործ մը նկատելով հանդերձ, սահմանադրական կառավարութեան մը հաստատման խնդրով զրականապէս զբաղելու ոչ պարտք եւ ոչ իրաւունք ունին, որովհետեւ իրենք ներկայացուցիչ են կազմակերպութիւններու որոնք Հայկական Նահանգներու համար եւրոպական դաշնագրերու որոշած բարենորոգումները իրագործելէ զատ ուրիշ նպատակ չեն ունեցած եւ չեն կրնար ունենալ, եւ թէ՛ իբրեւ հայկական գաղտին ներկայացուցիչ իրենք չեն կրնար Եւրոպայէն պահանջել վերահաստատումը Սահմանադրութեան որ միջազգային դաշնագրերու վրայ չի հիմնուիր :

Այս յայտարարութենէն յետոյ հայ պատգամաւորները իրենց պաշտօնը աւարտած համարեցան եւ այլեւս համաժողովին մէջ իրենց ներկայութիւնը անօգուտ նկատեցին :

Վերջին նիստի մը մէջ, որուն ներկայ չգտնուեցան հայ պատգամաւորները, Ազատական օսմանցիները քուէարկած են հետեւեալ որոշողութիւնը .

« Ներկայացուցիչները օսմանեան պետութեան ժողովուրդներուն որոնք մասնակցեցան 1902 փետրուար 4ին ի Բարիզ բանաժողովին, վերոյիշեալ յայտարարութեանց ծանօթանալէ յետոյ կը բողոքեն Թուրքիոյ արգի ռեժիմին դէմ .

» Յանձնառու կ'ըլլան միահամուռ աշխատել :

» 1. կերպարանափոխելու ներկայ կառավարական ռեժիմը ազատութեան եւ արդարութեան ռեժիմի մը, ինչ որ պիտի ապահովուէր Սահմանադրութեան վերահաստատումը .

» Յիշեցնելու եւրոպական պետութիւններուն թէ իրենց պարտականութիւնը եւ մարդկութեան ընդհանուր շահը կը պահանջեն որ իրենց եւ Բ. գրան միջեւ գոյութիւն ունեցող միջազգային պայմանագրերուն եւ որոշմանագրերուն պայմանները գործադրել տան այնպիսի եղանակով մը որ օսմանեան պետութեան բոլոր մասերը անկից օգտուին » :

Համաժողովին կազմակերպիչները եւրոպական լրագրիներուն զրկած էին համառօտ ատենագրութիւն մը որուն մէջ հայ պատգամաւորները նկատեցին ինչ ինչ անճշտութիւններ : Այդ անճշտութեանց ամենակարեւորը հետեւեալ պարբերութեան մէջ կը կայանար .

« Հայերը յայտարարեցին թէ չէին կրնար յանձնառու ըլլալ իրենց ջանքերը միացնելու միւս օսմանցիներու ջանքերուն, իրականացնելու համար այս վերջիններու կողմէ յայտնուած բաղձանքը, արգի ռեժիմը սահմանադրական ռեժիմի մը կերպարանափոխելու մասին, զոր Հայերը կը նկատեն անժամանակ եւ նոյն իսկ իրենց շահերուն հակառակ : »

Ուղղել տալու համար հայ պատգամաւորներու այդ խնդրոյ մասին յայտնած կարծիքներուն այս անճիշդ արտայայտումը, որ կրնար Հայոց համար վնասակար մեկնաբանութիւններու տեղի տալ, Եւրոպայի ինչպէս Տաճկաստանի մէջ, հայ պատգամաւորները համաժողովի նախագահին ուղղեցին հետեւեալ նամակը .

Պարոն Նախագահ,

Ազատական օսմանցիներու համաժողովին տօյապրուած համառօտ ատենագրութեան մէջ, խմբագրութեան թիւրիմացութեան մը հետեւանքով հայ քոմիթէիներու պատգամաւորներուն սահմանադրական ռեժիմի մը հաստատման մասին յայտնած կարծիքները իրենց ճշմարիտ մտածմանը համաձայն չեն արտայայտուած :

Վիճաբանութեանց այդ մասը պարունակող պարբերութիւնը պէտք էր որ սապէս ուղղուէր .

« Միւս կողմէ Հայերը յայտարարած ըլլալով հանդերձ թէ պատրաստ են գործակցել արգի ռեժիմը կերպարանափոխելու նպատակով ձեռնարկուած ամէն գործողութեան, նկատել առեւին սակայն թէ իբրեւ պատգամաւորներ հայ քոմիթէիներուն որոնք կազմուած են համաժողովին իրենց կողմէ ներկայացուած յայտարարութեան մէջ ճշգուած ծրագիրը գործադրելու նպատակով, իրենք իրաւասութիւն չունին պետութեան ընդհանուր բարենորոգմանց եղանակին վրայ որոշում մը յայտնել, բայց թէ բնաւ հակառակ չեն սահմանադրական կերպարանափոխման միջոցով որ պիտի յարգէր այն մասնաւոր ու տեղական բարենորոգումները զոր Պերլինի դաշնագրին ու անկից բղիտող միջազգային որոշմանագրերը նախատեսած են Հայերէ բնակուած եւ այդ դաշնագրէն ու որոշմանագրերէն մասնաւորապէս նշանակուած նահանգներուն համար » :

Այս նամակը հրատարակուեցաւ «Լ'Էօրօբէէն» ին մէջ, ու համաժողովին նախագահը խո-

տացած է երկրորդ անգամ տպագրել տալ ատենադրութիւնը այդ անճիշդ պարբերութեան տեղ դնելով վերոյիշեալ պարբերութիւնը :

Համաժողովը իր վերջին նիստին մէջ, որուն ներկայ գտնուած են օսմանցի ազատականները, ընտրած է միայնուն Քոմիթէ մը : Հայ պատգամաւորները յայտարարած էին կանխապէս թէ չեն կրնար անդամակցիլ այդ քոմիթէին քանի որ իրենք կը պատկանէին արդէն կազմակերպուած ու սրոշ ծրագիր ունեցող մարմիններու , բայց առաջարկեցին որ այդ քոմիթէին մշտական յարաբերութիւն հաստատէ հայ քոմիթէներուն հետ եւ գործակցի անոնց այն բոլոր գործերուն մէջ ուր կարելի է իրենց գործակցիլ : Այդ քոմիթէն կազմուելու ուրեմն ազատական օսմանցիներէ միայն :

* * *

Յամանցի Ազատականներու Համաժողովին այս ամփոփումը խմբագրուեցաւ Հնչակեան եւ Գրոշակեան պատգամաւորներու համաձայնութեամբ, որոնք սրոշեցին որ ան հրատարակուի նոյնութեամբ՝ ընտր կեանքի եւ «Գրոշակ»ին մէջ : «Գրոշակ»ին մէջ արդէն երեւցաւ՝ ուստի հայերէնի թարգմանուած՝ հրատարակուած ըլլալով վեր. հնչակեան կուսակցութիւնը ներկայացնելու պ. Տիրանեանի եւ Սմբատեանի հետ՝ այդ համաժողովին մէջ , պատշաճ կը համարեմ «Անահիտ»ի մէջ հրատարակել միեւնոյն ընտրիւրը, — յաջորդ յօդուածի մը վերապահելով այն խորհրդածութիւնները զոր այս համաժողովին ինձի ներշնչեց :

Այն յօդուածին մէջ զոր պ. Չերազ իր թերթին մէջ նուիրած է այս համաժողովին, շփոթութիւն մը տեղի

ունեցած է, զոր կ'ուզեմ ուզղել : Իր այդ նկարագրութեանը մէջ, պ. Չերազ կը յիշէ միակ բանաբառով թիւն մը, իրը, զոր կատարեց թրքերէն լեզուով, — հակառակ որ Գրոշակեան եւ Հնչակեան պատգամաւորները պահանջած էին որ համաժողովին պաշտօնական լեզուն ֆրանսերէն ըլլայ : Այդ բանաբառով թիւն մէջ պ. Չերազ իրեն կը վերագրէ երկու գաղափար զոր ուրիշներն արտայայտեցին՝ պ. Չերազ բողոքեց Յամանցի ազատականներու ծրագրին այն յօդուածին դէմ ուր կ'ըսուի թէ միջազգային դաշնագրերու (հետեւաբար եւ Պերլինի դաշնագրին) յօդուածները պիտի տարածուին Տաճկաստան բոլոր նահանգներուն՝ բացառեց թէ Պերլինի դաշնագիրը երկու յօդուած ունի միայն, ճիշդ եւ ՉՅՐԳ, որոնք կը վերաբերին Տաճկաստանին, եւ երկուքն ալ մասնաւոր տեղական պէտքերու համապատասխան դարձան մը բերելու նպատակ ունին, մին հայկական նահանգներուն, միւրը Մակեդոնիոյ, եւ չեն կրնար կիրարկուիլ Տաճկաստանի ուրիշ նահանգներու, ուր կացութիւնը, պայմանները տարբեր են : Բայց պ. Չերազ կը կարծէ ըսած ըլլալ հետեւեալ խօսքերը՝ «Աւելի արդար պիտի ըլլար շարժողութիւնը նոյն ժամանակ երկու որոշ մասերու բաժնել, եւ համաժողովին յայտարարին մէջ արձանագրել՝ 1. Գործագրութիւն այն բարենորոգմանց որոնք Հայաստանի եւ Մակեդոնիոյ համար որոշուած են անոնց պատկանող դաշնագրերուն եւ որոշմանքերուն մէջ. 2. Պետութեան միւր նահանգներուն մէջ մտցնել արմատական բարենորոգումներ :» Այս առաջարկութիւնը աւելի ընդլայնուած եւ պատճառաբանուած ձեւով մը, ես էի որ ներկայացուցի համաժողովին, եւ ոչ թէ պ. Չերազը, — եւ պ. Սմբատ Ռիլա իսկ, չեմ գիտեր ինչ հրաշքով մը, համաձայն գրանուեցաւ ինձի, եւ յայտարարեց թէ համախոհ էր որ այդ ձեւով փոփոխուի յայտարարին այդ մասը, ինչ որ չընդունուեցաւ մեծամասնութենէն : Պ. Չերազ, դարձեալ, իրեն կը վերագրէ հետեւեալ խօսքը. «Սխալ մը գործուած պիտի ըլլար եթէ Գանացուէր ճիշդ յօդուածը տարածել պետութեան բոլոր նահանգներուն, եթէ երբեք մտադրութիւն չկայ Հայոց խոստացուած բարենորոգմանց տեղ դնել ընդհանուր բարենորոգումներ, հայկական խնդիրը ջնջելու թաքուն մտածմամբ :» Այս գաղափարը աւելի որոշ եւ աւելի կորովի ձեւով մը, պ. Սմբատեան էր որ արտայայտեց :

Ա. Գ.

ՄԻՈՒՓԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Մէկ քանի ամիս առաջ, Վեր. Հնչ. կուսակցութիւնը յայտարարեց թէ որոշած է Միութեան համար բանակցութիւնները կատարել առանց ո եւ է չէզոքի միջամտութեան, ուղղակի Դրօշակեան կուսակցութեան վարիչ մարմնոյն հետ, եւ Դաշնակցութեան «Արեւմտեան թիւր» ին ղրկեց նամակ մը, որ «Նոր կեանք» ին մէջ հրատարակուեցաւ եւ որով կ'առաջարկէր որ Դրօշակեան կուսակցութիւնը ուղղակի բանակցութեան մտնէ Վեր. Հնչ. կուսակցութեան կեդրոնական վարչութեան հետ («Արեւմտեան թիւր» ին Վեր. Հնչակեաններուն ղրկեց պատասխան մը, որ նուազապէս հրատարակուեցաւ «Նոր կեանք» ին մէջ, եւ որով կը յայտարարէր թէ պ. Մխիթարէն՝ մէկ ու կէս տարիէ ի վեր իբրեւ միջնորդ փորձած բանակցութեանց մասին՝ վերջնական խօսք մը առնելէ յետոյ, պիտի սկսէր ուղղակի բանակցութիւնները Վեր. Հնչակեաններուն հետ: Դրօշակեանց այդ նամակը մեզի մտածել տուաւ թէ կարելի էր վերջապէս միութեան խնդիրը իրականացման մօտեցած համարել, քանի որ «Արեւմտեան թիւր» ուղղակի բանակցութեանց սկզբունքը կ'ընդունէր. կարծեցինք թէ պ. Մխիթարի հետ իրենց բանակցութիւնները փակելու քաղաքավարական ձեւակերպութիւնը շուտով կատարելով, «Արեւմտեան թիւր» ուղղակի բանակցութիւններն սկսելու իր խոստումը պիտի դորձադէր: Այդ կարծիքին մէջ մեկ ամբարցուց այն դիրքը զոր այդ միջոցին բռնեց Պոսթոնի Դրօշակեան «Հայրենիք»ը՝ ուղղակի բանակցութեանց սկզբունքին հանդէպ. «(Վեր. Հնչակեաններուն) կեդր. վարչութիւնը, կը գրէր պ Վոսմեան «Հայրենիք» ի 125 թիւին մէջ, կը կարծէ թէ երկու կուսակցութիւններուն վարիչ կամ պատասխանատու մարմինները եւ կամ լիազօր ներկայացուցիչները ԴԷՄ Ա.Ռ. ԴԷՄ գըտնուելու են, իրենք իսկ ձեռք առած միութեան խնդիրը: Մեզի համար եւս աւելի ուրախալի է հաստատել այս երկու մտադրութիւնները, քանի որ մենք «Նոր կեանք» ի թիւ 15 ի յայտարարութիւններու առաջին օրն իսկ այդ ձանձրան ամենէն գործնականը գտանք: Շնորհաւորենք Վեր. Հնչ. կուսակցութեան կեդրոնական վարչութեան երկրորդ եւ՝ աւելցնենք այս անգամ գործնական քայլը: »

Մեր յոյսերը չիրականացան դժբաղդարար: Երկու երեք ամիս անցաւ, եւ դեռ «Արեւմտեան թիւր» ուղղակի բանակցութիւններն սկսելու մասին իր վերջնական որոշումը չէ հաղորդած Վեր. Հնչ. կեդր. վարչութեան: Միւս կողմէ, տեսանք որ Պոսթոնի «Հայրենիք»ը քանի մը օր յետոյ սկսաւ չէզոք միջնորդ պ. Մխիթարի խնդիրը հրապարակ նետել, ինչ որ միութեան հարցին վնասելէ ուրիշ նպատակ եւ իմաստ չէր կրնար ունենալ. քիչ յետոյ, «Հայրենիք»ը աւելի առաջ կ'երթար, եւ կը յայտարարէր թէ առ այժմ միութիւնը անըրաժեշտ գործ մը չէր: արդի պայմաններուն մէջ «Իրապոթեզի» իսկ չէր, քանի որ Դրօշակեանները չէին գիտեր թէ Հնչ. կեդր. վարչութիւնը վնասակալի թէ անվստահելի անձերէ կը կազմուէր, ու կ'առաջարկէր որ ընդհանուր միութիւն մը կազմելէ առաջ, Հնչակեաններն ու Դրօշակեանները գործնական ձեռնարկի մը մէջ մասնակի միութիւն մը փորձէին, օրինակի համար՝ Սասունի զիմադրութեանն օգնելու համար միասնային դրամ հաւաքելու եւ մարդ ղրկելու: Կարեւոր չէ երեւակայել ընթացք մը աւելի հակասական, անտրամաբանական ու սողայականութիւն ներդառնալ: Միութիւնը անհրաժեշտ նկատելէ, ուղղակի բանակցութեան գաղափարը գովելի դնելէ յետոյ, յանկարծ ելլել միութիւնը անգործադրելի հռչակել եւ վստահութեան կամ անվստահութեան խնդիր յարուցանել, ու Վեր. Հնչ. կուսակցութեան մէջ անվստահելի անձերու շոյութիւնը ենթադրելով հանդերձ՝ այս կուսակցութիւնը հրաւիրել Դրօշակեանց հետ Սասունի համար դրամ հաւաքելու, — այսպիսի անկապակից ու այլանդակ վարմունք մը ուրիշ արդիւնք չէր կըրնար ունենալ բայց եթէ վնասել Միութեան ու վնասել միանգամայն թէ՛ Սասունի գործին, թէ՛ Յեղափոխական գործին՝ ընդհանրապէս: Պ. Վոսմեան, եթէ անկեղծ ըլլար, պիտի մտածէր որ Միութեան համար ուղղակի բանակցութեանց փութկոտ կատարումը ինքնին եւ ընդմիջաւ կը բերէր այդ բոլոր խնդիրներուն վերջնական լուծումը: Եթէ երբեք անվստահելի անձեր կան վեր. Հնչակեաններուն կամ Դրօշակեաններուն մէջ, անհրաժեշտ է որ միութիւնը շուտով կատարուի, որպէսզի միացեալ յեղափոխականներու Ընդհանուր Ժողովը, նոր վարիչ մարմին մը ընտրած ատեն՝ անվստահելիները շուրս ձգէ. եթէ պ Վոսմեան կ'ուզէ որ

Սասունին օգնութիւն հասցուի, Միացեալ Յեղափոխականներու ընկերութիւնը շատ աւելի հզօրացէս պիտի կարենար այդ բանն ընել քան ժամանակաւոր, կասկածոտ, մասնական համաձայնութիւն մը. Միութեան բանակցութիւնները տարիներ աւելոյ գործողութիւն մը չեն, 1-2 ամիս կը տեւեն առառաւելն. անոնց աւարտումէն յետոյ, Միացեալ Մարմնոյն գործը արդէն ուրիշ բան պիտի չըլլայ: Բայց եթէ օգնութիւն հասցնել Սասուն, եւ այլուր, ընել վերջապէս՝ եւ աւելի լայն ու զօրեղ չափով մը, աւելի հոծ ու ներդաշնակ ուժերով՝ ինչ որ կը պահանջէ Յեղափոխական Գործը: Պ. Վսամեան իր այդ բռնած զիրքովը, ոչ միայն Սասունի համար իր բաղձացածը չկրցաւ կատարել, այլ եւ քայքայեց այն մերձեցման, համերաշխութեան դեղեցիկ երեւոյթը որ սկսած էր ի յայտ գալ Ամերիկայի Հնչակեաններուն եւ Դրօշակեաններուն միջեւ. երկու կուսակցութեանց լրագիրները նորէն ըսկըսած են զիրար բզկտել կատաղաբար, եւ այդ փոխադարձ ատելութեան վերաբարձումին պատասխանատուն «Հայրենիք»ն է:

Յանկալի էր որ Դրօշակեանց վարիչ մարմինը չազդուէր իր Ամերիկայի ներկայացուցչին այս վարմունքէն, որ անպատուաբեր է Դրօշակեան կուսակցութեան: Յանկալի էր դարձեալ որ «Արեւմտեան բերօ»ն չազդուէր Միութեան դադափարը վիժեցնելու համար: Երիզի Հայոց կարգ մը շրջանակներու մէջ դիտմամբ պտտցուած զրոյցներէ, որոց համեմատ որպէս թէ Վեր. Հնչակեանները չեն բաղձար Միութիւնը եւ ժողովրդականութիւն շահելու համար միայն զիրենք Միութեան ցանկացող կը կեղծեն. այդ զրոյցներուն հեղինակն է պ. Արփիարեանը. այս պարօնը, անուղղակի միջոցներով կ'ուզէ Դրօշակեանները համոզել թէ Հնչակեանները միութիւն չեն ուղեր. եւ միեւնոյն ատեն Վեր. Հնչակեաններէն ոմանց աւանջին կը փոխայ թէ Դրօշակեանները չեն ցանկար Միութեան, եթէ կայ մէկը որ յայտնապէս չ'ուզեր որ միութիւնը կատարուի, այն ալ Արփիարեանն է անշուշտ, եւ ատի դժուար չէ ապացուցանել: Այն Արփիարեանը որ վերջերս պ. Մխիթարին ուղղուած ճիզութեան անպատում նամակի մը մէջ, զոր Դրօշակեան թերթերը չամչցան հրատարակել իբրեւ լուրջ տղբիւման մը, ինքզինքը կը ներկայացնէր իբրեւ «Հնչ. Կեդր. վարչութեանէն ինքնաբերաբար քաշուած, յեղափոխական դը-

րօշին միշտ հաւատարիմ ղինուոր եւ Միութեան ջերմ փափաքող», ամիս մը յետոյ «Ազատ խօսք»ին մէջ կը յարձակէր Վեր. Հնչակեանց նոր կեդրոնին դէմ (ուրեմն պետերուդ դէմ, ո՛վ հաւատարիմ ղինուոր...), կը ծագրէր եւ կը ջանար կասկածելի ցուցնել Միութեան համար Հնչակեանց եւ Դրօշակեանց բրած յայտարարութիւնները, եւ ինքզինքն ու իր մէկ քանի ընկերները Հնչակեան կեդրոնէն «ԱՌ ԱՅԹՄ քաշուած» կը հռչակէր, եւ յետոյ «Ազատ խօսք»ի ուրիշ թիւի մը մէջ Դրօշակեան ու Հնչակեան կուսակցութիւնները կը ներկայացընէր իբրեւ երկու խանութպաններ որոնցմէ իւրաքանչիւրը ազգին համակրութիւնն ու քսակն իր կողմը քաշելու համար՝ ինքզինքը միւսէն աւելի միութեանսէր ցոյց կուտայ՝ առանց իրապէս Միութեան ցանկալու: Դրօշակեանց վարիչ մարմինը աններելի — եւ միանգամայն տարօրինապէս ծիծաղելի — ընթացք մը ունեցած կ'ըլլայ, եթէ ուղղակի բանակցութեանց սկզբունքն ընդունած ըլլալը յայտարարելէ յետոյ, Պոսթոնի «Հայրենիք»ին թաքթիբը իւրացնէ, եւ եթէ մանաւանդ ետ կենայ ուղղակի բանակցութիւնները կատարելու որոշումէն՝ Արփիարեանի էնթրիկներուն դօրձիք դառնալով:

«Արեւմտեան բերօ»ն Վեր. Հնչակեաններուն անկեղծօրէն միութեանսէր ըլլալը կամ չըլլալը Արփիարեանէն կամ Վսամեանէն չէ որ կրնայ ստուգել, այլ իրենցմէ, երբ ուղղակի բանակցութեան մասնէ անոնց հետ: Ազատական Օսմանցիներու համաժողովին մէջ, Վեր. Հնչ. պատգամաւորները ապացուցին: որ կարող են բացարձակ համերաշխութեամբ գործել Դրօշակեան պատգամաւորներուն հետ եւ Դրօշակեան պատգամաւորներն ալ միեւնոյն համերաշխութեան ոգին ցոյց տուին. ատի կարելի եղաւ, որովհետեւ պատգամաւորները ուզեցին որ այսպէս ըլլայ, եւ ըմբռնեցին որ՝ այդ փոփոխել եւ ընդհանուր Հայութիւնը շահաբերող ինքզինքն մէջ՝ աններելի պիտի ըլլար ուրիշ կերպ վարուիլ. եւ այդպէս վարուեցան, հակառակ որ պատգամաւորներէն ոմանց միջեւ ոչ միայն կուսակցական անջրպետը կար, այլ եւ անձնական գժտութիւններ: Ինչ որ Համաժողովին մասնակցող Հնչակեան ու Դրօշակեան պատգամաւորները կրցան ընել, պատճառ չկայ ինթադրելու որ երկու կուսակցութեանց վարիչ մարմինները անկարող պիտի ըլլան ընելու: Կը յուսանք ուրեմն որ ուղղակի բանակցութիւնները շուտով պիտի սկսին, եւ անգամ մը որ սկսին, անոնց յաջող ելքը անտարակուսելի է:

Ա. Զ.

Բացուած է 1902 թ. բաժանորդագրութիւնը

Մ Ո Ւ Ր Ճ

ԳՐԱԿԱՆ, ՀԱՍՍՐԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ր Ի

Նոր շրջան Բ. տարի

Խմբագիր-հրատարակիչ Կ. ԿՐԱՍԻՆԻԿԵԱՆ

Խնդրագրութեան անդամներն են՝

ԼԵՒՈՆ ՍՍՐԳԻՍԵԱՆ եւ ԼԷՕ

Բաժանորդագիրը. — Ռուսաստանում տարեկան 10 ռուբ., վեցամսեայ 6 ռուբ.: Արտասահման՝ տարեկան 12 ռուբ., վեցամսեայ 7 ռուբ.:

Հասցէն փոխելու համար պէտք է ուղարկել 40 կոբէկ:

Ապառիկ կամ ձրի ոչ ոքի չէ ուղարկուած ՄՈՒՐՃ:

Հասցէ՝ Tiflis, Rédaction de la revue

“Mourtch”

ԼՈՒՄԱՅ

Գրական հանդէս

Կը հրատարակուի տարեկան երկու գիրք:

Բաժանորդագիրն է, երկու գրքի համար 3 ռուպլի, իւրաքանչիւր գրքին առանձին՝ 2 ռուպլի:

Դիմել՝ Թիֆլիս, խմբագրութիւն «Լումայ»:

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

Կը հրատարակուի տարեկան երկու գիրք:

Երկու գրքի տարեկան բաժանորդագիրն է՝ 3 ռուպլի կամ 10 ֆրանք:

Դիմել՝

Ervand Lalayantz, Séminaire Nersissian
Tiflis, Caucase

ԱՏՈՄ ԵՐԲԱՆԵԱՆ

ՊԵՐՅԱԶՆՅՕՔԵՆ

Գին 1 ֆրանք

Դիմել՝ M. A. YARDJANIAN

12, Boulevard Arago, Paris.

ԱՂԲԻՒՐ

Պատկերազարդ ամսաթաթերթ

Բաժանորդագիրն է՝ տարեկան, Ռուսիոյ համար

3 ռուպլի, արտասահմանի համար 8 ֆրանք:

Հասցէն՝ Tiflis. Rédaction de la revue AGBUR

ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՌԻՍՏՈՒՄՆԱԹԵԹ

Կը հրատարակուի ամէն ամսոյ սկիզբը:

Բաժանորդագիրն է, արտասահմանի համար, տարեկան 10 ֆրանք, վեցամսեայ 6 ֆրանք:

Ռուսիոյ համար, տարեկան 4 ռուպլի, վեցամսեայ 2 ռուպլի 50 կոպէկ:

Դիմել՝ A la Rédaction de la Revue «Hantess»
VII/2 Mechitaristengasse, 4. VIENNE Autriche

ՏԱՐԱԶ

Պատկերազարդ շաբաթաթերթ

Բաժանորդագիրն է տարեկան՝ Ռուսիոյ համար

6 ռուպլի, արտասահմանի համար 15 ֆրանք:

Հասցէն՝ Tiflis. Rédaction du journal TARAZ

ԱՐԱՐԱՏ

Պաշտօնական ամսագիր հայրապետական
աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

Բաժանորդագրութիւնն է, տարեկան՝ Ռուսաստանի համար՝ 4 ռուպլի, արտասահմանի համար՝ 13 ֆրանք:

Կը խնդրուի բաժանորդներէն որ իրենց հասցէները մաքուր եւ անսխալ գրեն:

Դիմել՝ Rédaction de la Revue «Ararat»
ETCHMIADZIN (Caucase)

ՎԱՀԱՆ ԹԷԿԵԱՆ

ՎԱՀՅՐ

Գին 3 ֆրանք

Դիմել՝ M. VAHAN TÉKÉIAN

6, rue d'Arcole, Marseil Ie.

ԱՂՅՆՔՍԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Անահիտը կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը :
 Բաժանորդագրինն է տարեկան՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա), 12 ֆրանք (օտար երկիրներ),
 2 տոլար (Ամերիկա), 5 րուպլի (Ռուսիա) :
 Վեցամսեայ՝ 10 ֆր. (Ֆրանսա), 6 ֆր. (օտար երկիրներ), 1 տոլ. (Ամերիկա), 3 րպլ. (Ռուսիա) :
 ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐԻՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է :
 Ձեռագիրները ետ չեն դարձուիլը :
 Կ'ընդունուին ազգեր :

Նամակ, յօդուած եւ բաժանորդագրին դրկնել հետեւեալ հասցէին

A. TCHOBANIAN

17. RUE LA BRUYERE

PARIS

«ԱՆՕՆԻՏ»Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Թիֆլիս —	Պարոն Գէորգ Մելիք-Կարազեօղեան
Պաքու —	» Ա. Մ. Ծոցիկեան
Գահիրէ —	» Ա. Ա. Թորգոմեան
Ռուսճուք. —	» Նշան Ս. Թորոսեան
Ֆիլիպէ. —	» Ա. Տեմիրճիպաշեան
Պուքրէշ. —	» Արիս Լազար
Դաւրէժ. —	» Տր. Կ. Փաշայեան
Նիւ-Նորք. —	» Կատարեան
Բրովիտէնս. —	» Նաղարէթ Թաթէոսեան
Ֆրեզնօ. —	» Աւագ Կարապետեան
Իսթ Ուոթըրթաուն. —	» Մանուկ Գալստեան
Ուոթըր. —	» Երուանդ Յակոբեան
Չիքակօ. —	» Ա. Կարակալուրեան
Պրս Թոն. —	» Կ. Յ. Քարակիւղեան